

Nkunguhato wa Madyondziselo

XITSONGA

RIRIMI RA LE KAYA

KOTARA YA 1 & 2

GIREDI YA

3

Nkunguhato wa Madyondziselo

GIREDI YA 3 | KOTARA YA 1 & 2

XITSONGA

Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0).

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

KOTARA YA 1 NKUNGUHATO WA MADYONDZISELO

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo: Ha famba**
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - Xana i muxaka muni wa swifambo leswi hi nga swi tirhisaka ku famba?
 - Xana u nga tsakela ku ya entsungeni wa malwandle hi xikepe kumbe hi xihahampfhuka? Hikokwalahokayini?
 - Xana u nga tsakela ku ya esibakabakeni siku rin'wana? Hikokwalahokayini?
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 2.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena:
Loko u nga fambi u ta teka makwenu.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohlotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: Loko u ri munhu loyi a nga fambiki, a wu nge tivi vanhu kumbe swilo swo tala. Leswi u nga ta swi tiva i leswi nga ku rhendzela ntsena.

Mipfumawulo: Kambela hi ndlela ya nkamafundza ku kambela vutivi bya fonemiki

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa Buku yo Kambela ku endla tinotsi ta vadyondzi hi un'weun'we.**

2. **Tirhisa khodi yo olova ku rhekoda matirhelo ya vadyondzi, xk.:**

1 = a nga si va na vuswikoti

2 = u na vuswikoti

3 = u hundzisa vuswikoti lebyi languteriweke
--

3. **Tshamisisa vadyondzi leswaku u va yingisela.**

- Kombisa vadyondzi ndlela yo 'ava marito' (hi mapeletwana).
- Tirhisa swakudya swo hambanahambana tanihi xikombiso, xk.: ti-ma-nga; chu-ke-le; nya-ma.

4. **Fambafamba etlilasini u kombela mudyondzi un'wana na un'wana ku:**

- Ava vito ra vona hi mapeletwana, xk.: Ka-ra-bo
- Vula mpfumawulo wo sungula wa vito ra vona, xk. Vito ra Karabo ri sungula hi mpfumawulo wa /k/
- Letela leswi eka vadyondzi kutani u sungula hi vadyondzi lava nga na vuswikoti swinene.

5. **Swihlamuseri swa xiyimo xa mudyondzi:**

1 = Mudyondzi u lava mpfuneto ku hetisisa mitirho leyimbirhi.

2 = Mudyondzi u hetisisa ntirho wun'we a ri yexe.

3 = Mudyondzi u hetisisa mitirho leyimbirhi a ri yexe.
--

Ntivontsalo: Kambela hi ndlela ya nkamafundza ku kambela vutivi byo vumba maletere hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Kombela vadyondzi ku tsala maletere ya tialifabete lamatsongo hi matsalelo yo koka.**
 - a. Byela vadyondzi leswaku va tsala ntsena maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka lama va ma tivaka.
 - b. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u langutisa ndlela leyi mudyondzi un'wana na un'wana a vumbaka maletere hi yona, rivilo ro tsala, sayizi ya maletere, na swin'wana.
 - c. Lemuka vadyondzi lava tikeriwaka ku vumba maletere, xikan'we xa xivangelo xa leswaku hikokwalahokayini va tikeriwa. Tlhela u lemuka vadyondzi lava nga tiviki tialifabete.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 1

1. **Tivisa xitori.**
 - a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Riendzo lerikulu ra Shamiso.
 - b. Vula u ku: Eka xitori lexi Shamiso, nhwanyana lontsongo wa le Zimbabwe, na ndyangu wa yena va teka riendzo ro ya eZimbabwe. Loko va ri endleleni yo endzela ndyangu wa vona, va yima emarhumbini ya Great Zimbabwe, laha va dyondzaka swo tala hi ndzhaka na ndhavuko wa vona.
 - c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
 - d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.
2. **Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.**
 - a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
 - b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
 - c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?
3. **Hlamusela qhinga ra ntwisiso.**
 - a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
 - b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Dyondzo yo lemukisa ya tlilasi hinkwayo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Tibuku ta
switloveto ta
vadyondzi

Tipensele ta
vadyondzi

- Tirhisa nkarhi lowu ku letela vadyondzi eka maendlelo na swiletelo swa HNL.
- Loko leswi swi endliwa hi ndlela leyinene, swi ta olova ku lawula HNL.

Ku lulamisa

1. Eku sunguleni ka nkarhi wa Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke, lemuka na ku letela valanguteri ku hangalasa:
 - Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo
 - Tibuku ta switloveto ta vadyondzi
2. Dyondzisa vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku ta ku titloveta eka pheji leri faneleke.
3. Hlamusela leswaku ku sukela eka Vhiki ra 2, hi nkarhi wa Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke, vadyondzi va ta tirha hi vambirhimbirhi ku hetisisa migingiriko eka Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo.

Ku hlaya hi tiphere

1. Byela vadyondzi leswaku kusukela eka Vhiki ra 2, va ta tirha na vanghana va vona ku hetisa migingiriko.
2. Yisa vadyondzi eka migingiriko yo titloveta ya siku.
3. Va pfune ku vona ntirho wun'wana ni wun'wana, ni ku twisisa leswi faneleke ku endliwa.

Simeka Swiletelo swa Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke

1. Dyondzisa vadyondzi hi sete ya swiletelo leswi tirhelaka wena na mongo wa wena.
2. Leswi swi fanele ku katsa swiletelo swo fana na:
 - a. Ku cincana ku hlaya ni ku yingisela loko u tirha ni munghana wa wena.
 - b. Tirhisa rito ra wena ra le ndzeni / rito ra levhele ya 1 / rito ro hlevetela.
 - c. Lehisa mbilu u pfuna munghana wa wena.
 - d. U nga yimisi voko ra wena kumbe ku karhata mudyondzisi loko a ri ku yingiseleni ka ku hlaya.
 - e. Loko u lava xihambukelo, tirhisa ku pfumeleriwa ka wena ka ku ya xihambukelweni.
 - f. Loko u tsandzeka ku hundza, yana eka ntirho lowu landzelaka. Kombela mudyondzisi ku pfuneta loko a ntshunxekile.

Ku heta dyondzo

1. Dyondzisa vadyondzi ku pfala Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Dyondzisa vahlayisi leswaku va hlangeleta tibuku hi ku hatlisa ni hi ku rhula ivi va ti tlherisela etixelifini ta tona.

3. Nkhensa vadyondzi eka ku nghingiriko ka vona. Kombisa swilo swi nga ri swingani leswi endliweke kahle.

Nghenisa ntolovelotlo na swiletelo endzeni

1. Leswaku Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke ku humelela, vadyondzi va fanele ku tiva leswi languteriweke eka vona na matikhomelo.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 2.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - ku teka riendzo: Ku ya kun'wana, ku nga va hi movha, bazi, xitimela, kumbe xihahampfuka.
 - Zimbabwe: Tiko ra le Dzongeni wa Afrika, en'walungwini wa Afrika-Dzonga.
 - xigodlho: Yindlu leyikulu swinene na ku tlhela yi saseka laha hosi kumbe nkosikati yi nga tshamaka kona.
 - swikwembu: Vanhu endyangwini wa ka n'wina lava hanyeke khale swinene, kufana na vakokwana wa vakokwana.
 - vukhale: nchumu wa khale swinene (kufana na miako ya khale kumbe switori).
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso

E: Endla hi rito

B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito

V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo leyi nga dyondziwa eka Giredi ya 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

Sete yo helela
ya makhadi
ya Firizi

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
 - a. Byela vadyondzi ku yingisela vito ra vona.
 - b. Loko u ri karhi u vitanela mavito ya vadyondzi, va fanele ku hlaya mpfumawulo wa khadi ra Firizi leri u ri tlakuseleke ehenhla.
 - c. Endla leswi hi ku hatlisa swinene. Endla swi languteka tanihi ntlangu wo tsakisa kambe lemuka vadyondzi lava tikeriwaka.
 - d. Loko mudyondzi a endla xihoxo, vula leswaku 'yingisela kahle' kutani u vula mpfumawulo.

Ntivontsalo: Kambela hi ndlela ya nkamafundza ku kambela vutivi byo vumba maletere hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Kombela vadyondzi ku tsala maletere ya tialifabete lamakulu hi matsalelo yo koka.**
 - a. Byela vadyondzi leswaku va tsala ntsena maletere lamakulu hi matsalelo yo koka lama va ma tivaka.
 - b. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u langutisa ndlela leyi mudyondzi un'wana na un'wana a vumbaka maletere hi yona, rivilo ro tsala, sayizi ya maletere, na swin'wana.
 - c. Lemuka vadyondzi lava tikeriwaka ku vumba maletere, xikan'we xa xivangelo xa leswaku hikokwalahokayini va tikeriwa.
 - d. Tihela u lemuka vadyondzi lava nga tiviki tialifabete.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 3

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Riendzo lerikulu ra Shamiso.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Dyondzo yo lemukisa ya tlilasi hinkwayo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Tibuku ta
switloveto ta
vadyondzi

Tipensele ta
vadyondzi

- Tirhisa nkarhi lowu ku letela vadyondzi eka maendlelo na swiletelo swa HNL.
- Loko leswi swi endliwa hi ndlela leyinene, swi ta olova ku lawula HNL.

Ku lulamisa

1. Eku sunguleni ka nkarhi wa Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke, lemuka na ku letela valanguteri ku hangalasa:
 - Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo
 - Tibuku ta switloveto ta vadyondzi
2. Dyondzisa vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku ta ku titloveta eka pheji leri faneleke.
3. Hlamusela leswaku ku sukela eka Vhiki ra 2, hi nkarhi wa Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke, vadyondzi va ta tirha hi vambirhimbirhi ku hetisisa migingiriko eka Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo.

Ku hlaya hi tiphere

1. Byela vadyondzi leswaku kusukela eka Vhiki ra 2, va ta tirha na vanghana va vona ku hetisa migingiriko.
2. Yisa vadyondzi eka migingiriko yo titloveta ya siku.
3. Va pfune ku vona ntirho wun'wana ni wun'wana, ni ku twisisa leswi faneleke ku endliwa.

Simeka Swiletelo swa Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke

1. Dyondzisa vadyondzi hi sete ya swiletelo leswi tirhelaka wena na mongo wa wena.
2. Leswi swi fanele ku katsa swiletelo swo fana na:
 - a. Ku cincana ku hlaya ni ku yingisela loko u tirha ni munghana wa wena.
 - b. Tirhisa rito ra wena ra le ndzeni / rito ra levhele ya 1 / rito ro hlevetela.
 - c. Lehisa mbilu u pfuna munghana wa wena.
 - d. U nga yimisi voko ra wena kumbe ku karhata mudyondzisi loko a ri ku yingiseleni ka ku hlaya.
 - e. Loko u lava xihambukelo, tirhisa ku pfumeleriwa ka wena ka ku ya xihambukelweni.
 - f. Loko u tsandzeka ku hundza, yana eka ntirho lowu landzelaka. Kombela mudyondzisi ku pfuneta loko a ntshunxekile.

Ku heta dyondzo

1. Dyondzisa vadyondzi ku pfala Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Dyondzisa vahlayisi leswaku va hlangeleta tibuku hi ku hatlisa ni hi ku rhula ivi va ti tlherisela etixelifini ta tona.

3. Nkhensa vadyondzi eka ku nghingiriko ka vona. Kombisa swilo swi nga ri swingani leswi endliweke kahle.

Nghenisa ntolovelotlo na swiletelo endzeni

1. Leswaku Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke ku humelela, vadyondzi va fanele ku tiva leswi languteriweke eka vona na matikhomelo.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - riendzo: riendzo ro suka endhawini yin'wana ku ya eka yin'wana, ngopfungopfu ro leha, kufana na ku khandziya movha kumbe xitimela.
 - phusumende: Bege leyikulu leyi u yi tirhisaka ku rhwala mpahla na swilo swin'wana loko u teka riendzo.
 - ku paka: Ku veketela swiambalo na switirhisiwa swin'wana endzeni ka phusumende kumbe bege loko u lava ku teka riendzo.
 - ku pakunula: Ku humesa swiambalo na swilo swin'wana eka phusumende loko u vuya ko karhi, kumbe loko u fika ekaya.
 - thikithi: Xiphephana lexi ku pfumelelaka leswaku u teka riendzo hi xona, ku nga va hi bazi, xitimela, kumbe xihahampfhuka.
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 4.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - Vanhu va teka riendzo ku vona tindhawu tintshwa, ku vona vutomi byo hambana, ku tiphina, ku bela hi moya, na ku dyondzo ku kula tanihi hi vanhu.
 - Xivangelo xin'wana xo va vanhu va teka riendzo i ku dyondza mifuwo yo hambanahambana. Ku na tindzimi to hundza 7 000 leti vulavuriwaka emisaveni. Ririmi rin'wana na rin'wana i xiphemu xa mfuwo wo karhi.
 - Swiharhi na swona swa teka riendzo. Swiharhi swin'wana, kufana na swinyanyana na tinkavangaheti, swi famba magidigidi ya tikhilomitara hi lembe ku kuma swakudya, ku tiandzisa na ndhawu yo kufumela.

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. **Swivutiso:**

- a. U tshame u ya eka ndhawu yintshwa? A wu ya kwihi?
- b. U nga lava ku ya entshaveni ku tlula ku ya eribuweni ra lwandle? Hikokwalahokayini?
- c. U ehleketa leswaku ku teka riendzo swa tsakisa? Hikokwalahokayini?

Mipfumawulo: Mbitanelo - Marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**

- a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1-10 eka mitila ya buku.
- b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1-10: mukisana, mpango, loko, nonoka, kahle, ndza, ndoro, rhengi, ndhambi, xinkwa

2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**

- a. Tsala marito ya khume eka bodo.
- b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
- c. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
- d. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.

3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi**

Ntivotontsalol: Kambela hi ndlela ya nkamafundza ku kambela rivilo ra ntivotontsalol, ku tinyiketela na matimba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Tsala swivulwa leswi landzelaka eka bodo: Vito ra mina i _____. Ndzi na _____ wa malembe.**
 - a. Lerisa vadyondzi ku kopa na ku hetisa swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - b. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku u lava ku vona leswaku va nga kota ku tsala swivulwa ka ngani hi ndlela leyi nga fanela hi timinete ta ntlhanu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va sungula ku tsala naswona va nga yimi ku kondza u vula tano.
3. **Kambela hi ndlela ya nkamafundza ku kambela rivilo ra ntivotontsalol, ku tinyiketela na matimba.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u langutisa ndlela leyi vadyondzi va tikeriwaka hi yona ku tinyiketela kumbe matimba – na lava faneleke ku kuma mikarhi yo tala ya ku wisa.
 - b. Endzhaku ka timinete ta 5, vula leswaku 'yima'.
 - c. Kombela vadyondzi ku hlayela leswaku va swi kotile ka ngani ku tsala swivulwa leswimbirhi.
 - d. Hlohlotela vadyondzi – va bye leswaku lembe leri, hinkwavo va ta kota ku hatlisa, na ku va vatsari va kahle.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 3

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Riendzo lerikulu ra Shamiso.
 - d. Vula u ku: Eka xitori lexi Shamiso, nhwanyana lontsongo wa le Zimbabwe, na ndyangu wa yena va teka riendzo ro ya eZimbabwe. Loko va ri endleleni yo endzela ndyangu wa vona, va yima emarhumbini ya Great Zimbabwe, laha va dyondzaka swo tala hi ndzhaka na ndhavuko wa vona.
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tivisa nkongomelo wa SMR.**
 - a. Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa maendli (marito ya xiendlo) eka nkarhi lowu taka ku tsala hi nchumu lowu nga si tshamaka wu humelela.
 - b. Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: Ndzi ta teka riendzo ro ya eku wiseni.
 - c. Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Marito ya 'ndzi ta teka riendzo' i xivulwahava xa riendli eka xivulwa lexi. Marito ra 'ndzi ta' ma hi byela leswaku xiendlo a xi si humelela. Swi ta humelela eka nkarhi lowu taka.
2. **Titolovete SMR na vadyondzi.**
 - a. Tsala ebodweni: Ndzi ya evhengeleni.
 - b. Vutisa vadyondzi: Xana xivulwa lexi hi nga xi cinca njhani xi va eka nkarhi lowu taka?
 - c. Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi: Cinca xivulwa xi va eka nkarhi lowu taka. (Ndzi ta ya evhengeleni.)
3. **Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.**
 - a. Tsala ebodweni:
 - Ndzi hlayela xikambelo xa mina.
 - Ndzi tlanga na vanghana va mina.
 - Ndzi ya eku wiseni.
 - b. Hlamusela vadyondzi: Cinca xivulwa xi va eka nkarhi lowu taka.
 - c. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.
4. **Kamba ku twisisa ka vadyondzi.**
 - a. Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
 - b. Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - c. Kombela: Marito ya 'ndzi ta' eka xivulwa xin'wana na xin'wana, ma kombisa nkarhi lowu taka.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Ku tirha na Mitlawwa

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Tibuku ta
switoloveto ta
vadyondzi

Tipensele ta
vadyondzi

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

- Tirhisa nkarhi lowu ku letela vadyondzi eka maendlelo na swiletelo swa HNL.
- Loko leswi swi endliwa hi ndlela leyinene, swi ta olova ku lawula HNL.

Ku lulamisa

1. Yana eka ntlovelo wamasiku hinkwawo wa ku tshamisa vadyondzi hi vambirhi na Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Byela tlilasi leswaku u ta va komba leswi va faneleke ku swi endla loko u vitana ntlawa leswaku wu ta hlaya.

Mitlawwa yo hlaya

1. Tiyisisa leswaku u vekile vadyondzi eka mintlawwa ya vuswikoti byo fana bya Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke.
2. Byela vadyondzi vito ra ntlawa wa vona. Xiya: Vadyondzi a va na xitulu eka mitlawwa leyi.
3. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva vito ra ntlawa wa vona – tlanga mitlango ku tiyisisa leswi. Xikombiso, byela vadyondzi hinkwawo eka ntlawa wa Mangwa leswaku va yima; byela vadyondzi hinkwawo eka ntlawa wa Nghala leswaku va veka mavoko etinhlokweni, na swin'wana.

Vitana ntlawa ku ta hlaya

1. Tsundzuxa vadyondzi leswaku ndhawu ya Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke yi kwihi.
2. Tsundzuxa vadyondzi ku tisa Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo loko va ta ku ta hlaya.
3. Tsundzuxa vadyondzi hi swiletelo: loko u va vitana, va fanele ku famba hi ku hatlisa va miyerile eka xivandla, a va fanelanga ku kavanyeta vadyondzi van'wana.
4. Vitana ntlawa leswaku wu tshama endhawini yo hlayela eka yona.
5. Tiyisisa leswaku va na Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo.
6. Hlamusela leswaku loko se u hetile migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya siku, u ta yingisela ku suka eka buku ya vadyondzi va hlaya ku suka eka vahlayi van'wana (tibuku ta vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya).
7. Titolovete ku hangalasa sete leyi faneleke ya vahlayi, na ku kombela vadyondzi ku pfula tibuku eka pheji ro karhi.
8. Endzhaku ka sweswo, titolovete ku teka tibuku to hlaya, kumbe ku nyika vadyondzi leswaku va muka na tona ekaya. (Leswi swi le ka mudyondzisi/ pholisi ya xikolo).
9. Tlilasi hinkwayo a yi va nyike mbuyelo hi matirhelo ya vona.
10. Vuyelela na ntlawa lowu landzelaka.

11. Endla leswi na mitlawa yo tala hilaha u nga kotaka hakona hi nkarhi wolowo.

Ku heta dyondzo

1. Dyondzisa vadyondzi ku pfala Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Dyondzisa vahlayisi leswaku va hlengeleta tibuku hi ku hatlisa ni hi ku rhula ivi va ti tlherisela etixelifini ta tona.
3. Nkhensa vadyondzi eka ku nghingiriko ka vona. Kombisa swilo swi nga ri swingani leswi endliweke kahle.

Nghenisa ntolovelotlo na swiletelo endzeni

1. Leswaku Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke ku humelela, vadyondzi va fanele ku tiva leswi languteriweke eka vona na matikhomelo.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Mbitanelo – Swivulwa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo'.
 - b. Vitanela swivulwa leswi landzelaka leswaku vadyondzi va swi tsala:
 - Futa i ra rihlaza hi muhlovo.
 - Ku hlela hina hi nga pasa.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala swivulwa swimbirhi eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Kombisa mahikahatelo lama u ma tirhisaka.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi.**

Ntivontsalo: Kambela hi ndlela ya nkamafundza ku kambela khwalithi ya ntivontsalo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Tsala swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**
Swilo leswi ndzi swi rhandzaka
Ndzi rhandza ku tlanga ____.
Ndzi rhandza ku dya ____.
 - a. Lerisa vadyondzi ku kopa na ku hetisa swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa matsalelo ya vona yo basa, lamanene ya matsalelo yo koka.
3. **Kambela khwalithi ya ntivontsalo ya vadyondzi.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u lemuka vadyondzi lava tikeriwaka ku tsala hi ndlela yo basa.
 - b. Nyika nseketelo mayelana na mayimelo, ku khoma pensele na ntshikilelo wo tsala.
 - c. Hlohletela vadyondzi – va byele leswaku lembe leri, hinkwavo va ta va vatsari lava tsalaka swo basa.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 3

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Riendzo lerikulu ra Shamiso
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?.
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Ndhawu leyi u nga ta teka riendzo u ya ka yona siku rin'wana.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Siku rin'wana, ndzi lava ku teka riendzo ndzi ya...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Ndhawu leyi u nga ta yi endzela.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Xana ndzi ta ya kwihi?
 - Xana ndzi ta famba na mani?
 - Xana ndzi ta teka riendzo njhani?
 - Xana ndzi ta endla yini?
 - Xana ndzi ta vona yini?
 - Xana ndzi ta titwa njhani?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi lava ku teka riendzo ndzi ya...

Ndzi ta ya kona hi...

Hi ta famba hi...

Loko ndzi fika kwale, ndzi ta...

Ndzi ta vona...

Ndzi ta twa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Ku tirha na Mitlawwa

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Tibuku ta
switloveto ta
vadyondzi

Tipensele ta
vadyondzi

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

- Tirhisa nkarhi lowu ku letela vadyondzi eka maendlelo na swiletelo swa HNL.
- Loko leswi swi endliwa hi ndlela leyinene, swi ta olova ku lawula HNL.

Ku lulamisa

1. Yana eka ntlovelo wamasiku hinkwawo wa ku tshamisa vadyondzi hi vambirhi na Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Byela tlilasi leswaku u ta va komba leswi va faneleke ku swi endla loko u vitana ntlawa leswaku wu ta hlaya.

Mitlawwa yo hlaya

1. Tiyisisa leswaku u vekile vadyondzi eka mintlawwa ya vuswikoti byo fana bya Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke.
2. Byela vadyondzi vito ra ntlawa wa vona. Xiya: Vadyondzi a va na xitulu eka mitlawwa leyi.
3. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva vito ra ntlawa wa vona – tlanga mitlango ku tiyisisa leswi. Xikombiso, byela vadyondzi hinkwawo eka ntlawa wa Mangwa leswaku va yima; byela vadyondzi hinkwawo eka ntlawa wa Nghala leswaku va veka mavoko etinhlokweni, na swin'wana.

Vitana ntlawa ku ta hlaya

1. Tsundzuxa vadyondzi leswaku ndhawu ya Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke yi kwihi.
2. Tsundzuxa vadyondzi ku tisa Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo loko va ta ku ta hlaya.
3. Tsundzuxa vadyondzi hi swiletelo: loko u va vitana, va fanele ku famba hi ku hatlisa va miyerile eka xivandla, a va fanelanga ku kavanyeta vadyondzi van'wana.
4. Vitana ntlawa leswaku wu tshama endhawini yo hlayela eka yona.
5. Tiyisisa leswaku va na Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo.
6. Hlamusela leswaku loko se u hetile migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya siku, u ta yingisela ku suka eka buku ya vadyondzi va hlaya ku suka eka vahlayi van'wana (tibuku ta vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya).
7. Titolovete ku hangalasa sete leyi faneleke ya vahlayi, na ku kombela vadyondzi ku pfula tibuku eka pheji ro karhi.
8. Endzhaku ka sweswo, titolovete ku teka tibuku to hlaya, kumbe ku nyika vadyondzi leswaku va muka na tona ekaya. (Leswi swi le ka mudyondzisi/pholisi ya xikolo).
9. Tlilasi hinkwayo a yi va nyike mbuyelo hi matirhelo ya vona.
10. Vuyelela na ntlawa lowu landzelaka.

11. Endla leswi na mitlawa yo tala hilaha u nga kotaka hakona hi nkarhi wolowo.

Ku heta dyondzo

1. Dyondzisa vadyondzi ku pfala Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Dyondzisa vahlayisi leswaku va hlengeleta tibuku hi ku hatlisa ni hi ku rhula ivi va ti tlherisela etixelifini ta tona.
3. Nkhensa vadyondzi eka ku nghingiriko ka vona. Kombisa swilo swi nga ri swingani leswi endliweke kahle.

Nghenisa ntolovelu na swiletelo endzeni

1. Leswaku Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke ku humelela, vadyondzi va fanele ku tiva leswi languteriweke eka vona na matikhomelo.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xitori lexi a xi
vulavula hi...

Ndzi rhandza
loko...

Ndzi dyondze
ku...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Kambela ku khowuda hi ndlela ya nkamafundza

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mayelana na mina'.
 - b. Tsala swiphemu swo sungula xivulwa leswi landzelaka eka bodo:
Hinkwaswo mayelana na mina
Vito ra mina i...
Ndzi hanya hi...
Vanghana va mina i...
Ndzi rhandza ku...
A ndzi rhandza ku...
Ntlango wa thelevhixini lowu ndzi wu tsakelaka i...
Ndzi tsakela leswi hikuva...
2. **Byela vadyondzi ku kopa na ku hetisa swivulwa.**
 - a. Byela vadyondzi leswaku va tirha hi voxé.
 - b. Va byele leswaku va tsala marito hilaha ma twalaka hakona – a swi na mhaka na loko va endla swihoxo.
3. **Lemuka vutivi bya vadyondzi bya mpfumawulo na ku titshemba.**
 - a. I vadyondzi vahi lava nga hetisa swivulwa hi ku titshemba?
 - b. I vadyondzi vahi lava tirhisaka vutivi bya vona bya mpfumawulo ku khowuda marito mo tala hi ndlela leyi nga fanela?
 - c. I vadyondzi vahi lava tikeriwaka ku khowuda marito?

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 3

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Riendzo lerikulu ra Shamiso
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta dirowa na ku tsala hi xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Xiphemu lexi ndzi xi tsakelaka ngopfu eka xitori a ku ri loko...
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - d. Dirowa xifaniso hi xihatla ebodweni. Loko u ri karhi u dirowa, hlamusela leswi u swi dirowaka.
 - e. Engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi mayelana na ku dirowa ka wena: Ndzi tsakerile...
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va kanerisana hi tinhlamulo ta vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Kutani, lerisa vadyondzi ku dirowa xiphemu xexo xa xitori eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - e. Pfuna vadyondzi ku engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi eka leswi va swi diroweke.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Ndhawu leyi u nga ta teka riendzo u ya ka yona siku rin'wana.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi lava ku teka riendzo ndzi ya...

Ndzi ta ya kona hi...

Hi ta famba hi...

Loko ndzi fika kwale, ndzi ta...

Ndzi ta vona...

Ndzi ta twa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Ku tirha na Mitlawwa

NKARHI:
Timinete ta
30

**SWITI-
RHISIWA:**
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Tibuku ta
switoloveto ta
vadyondzi

Tipensele ta
vadyondzi

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

- Tirhisa nkarhi lowu ku letela vadyondzi eka maendlelo na swiletelo swa HNL.
- Loko leswi swi endliwa hi ndlela leyinene, swi ta olova ku lawula HNL.

Ku lulamisa

1. Yana eka ntlovelo wamasiku hinkwawo wa ku tshamisa vadyondzi hi vambirhi na Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Byela tlilasi leswaku u ta va komba leswi va faneleke ku swi endla loko u vitana ntlawa leswaku wu ta hlaya.

Mitlawwa yo hlaya

1. Tiyisisa leswaku u vekile vadyondzi eka mintlawwa ya vuswikoti byo fana bya Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke.
2. Byela vadyondzi vito ra ntlawa wa vona. Xiya: Vadyondzi a va na xitulu eka mitlawwa leyi.
3. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva vito ra ntlawa wa vona – tlanga mitlango ku tiyisisa leswi. Xikombiso, byela vadyondzi hinkwavo eka ntlawa wa Mangwa leswaku va yima; byela vadyondzi hinkwavo eka ntlawa wa Nghala leswaku va veka mavoko etinhlokweni, na swin'wana.

Vitana ntlawa ku ta hlaya

1. Tsundzuxa vadyondzi leswaku ndhawu ya Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke yi kwihi.
2. Tsundzuxa vadyondzi ku tisa Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo loko va ta ku ta hlaya.
3. Tsundzuxa vadyondzi hi swiletelo: loko u va vitana, va fanele ku famba hi ku hatlisa va miyerile eka xivandla, a va fanelanga ku kavanyeta vadyondzi van'wana.
4. Vitana ntlawa leswaku wu tshama endhawini yo hlayela eka yona.
5. Tiyisisa leswaku va na Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo.
6. Hlamusela leswaku loko se u hetile migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya siku, u ta yingisela ku suka eka buku ya vadyondzi va hlaya ku suka eka vahlayi van'wana (tibuku ta vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya).
7. Titolovete ku hangalasa sete leyi faneleke ya vahlayi, na ku kombela vadyondzi ku pfula tibuku eka pheji ro karhi.
8. Endzhaku ka sweswo, titolovete ku teka tibuku to hlaya, kumbe ku nyika vadyondzi leswaku va muka na tona ekaya. (Leswi swi le ka mudyondzisi/pholisi ya xikolo).
9. Tlilasi hinkwayo a yi va nyike mbuyelo hi matirhelo ya vona.
10. Vuyelela na ntlawa lowu landzelaka.

11. Endla leswi na mitlawa yo tala hilaha u nga kotaka hakona hi nkarhi wolowo.

Ku heta dyondzo

1. Dyondzisa vadyondzi ku pfala Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo na tibuku to endla migingiriko.
2. Dyondzisa vahlayisi leswaku va hlengeleta tibuku hi ku hatlisa ni hi ku rhula ivi va ti tlherisela etixelifini ta tona.
3. Nkhensa vadyondzi eka ku nghingiriko ka vona. Kombisa swilo swi nga ri swingani leswi endliweke kahle.

Nghenisa ntolovelotlo na swiletelo endzeni

1. Leswaku Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke ku humelela, vadyondzi va fanele ku tiva leswi languteriweke eka vona na matikhomelo.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: a, m
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: a**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: m**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 9.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotonsalo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotonsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotonsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *k*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlani wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *k*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *k*
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *k*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 15

1. **Tivisa xitori.**
 - a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka lexi nge, Maendzo ya Nkateko.
 - b. Vula u ku: Nkateko na tatana wa yena va hlayile buku ya le layiburari lexi thyiweke 'The New Seven Wonders of the World'. Hi ku langutisa swifaniso na ku hlaya hi tindhawu leti ta kombo to tsakisa, Nkateko na tatana wa yena va titwa onge va fambile emisaveni hinkwayo.
 - c. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.
2. **Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.**
 - a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
 - b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
 - c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?
3. **Hlamusela qhinga ra ntwisiso.**
 - a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
 - b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 9.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 2.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - nhlokomhaka: Xivulwa xo koma ehansi ka xifaniso lexi hi byelaka leswi xifaniso xi swi kombisaka.
 - endzela: Ku ya vona munhu kumbe ndhawu nkarhinyana.
 - nhlamuselo: Marito lama hi byelaka leswaku nchumu wo karhi wu languteka njhani, wu twala njhani kumbe wu titwa njhani.
 - valala: Vanhu kumbe mitlawa leyi lwisanaka naswona yi nga ha ringetaka ku lwisana.
 - mufumi: Muxaka wa murhangeri, kufana na hosi.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: k, i
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: k**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: k**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 10.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotnsalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotnsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotnsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *K*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *K*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *K*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *K*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Maendzo ya Nkateko
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 10.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 11.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelalaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - ____ a nga swi kotangi ku rindza...
 - ____ a a ri endleleni ya yena...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona.
Xikombiso: Hi ntolovelole, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelalaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta ku hlanganisa: $m+p$**
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 12.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Koka. huku
Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - a. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - b. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 15

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Maendzo ya Nkateko
 - d. Vula u ku: Nkateko na tatana wa yena va hlayile buku ya le layiburari leyi thyiweke 'The New Seven Wonders of the World'. Hi ku langutisa swifaniso na ku hlaya hi tindhawu leti ta kombo to tsakisa, Nkateko na tatana wa yena va titwa onge va fambile emisaveni hinkwayo.
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko
 - Vutisa vadyondzi: Switori swin'wana swi na vuxokoxoko byo tala! Xana u ringeta njhani ku byi tsundzuka?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Ndhawu leyi u nga ta teka riendzo u ya ka yona siku rin'wana.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Ku hlayela nakambe ka munhu hi xiviri / xitlhokovetselo xa munhu hi xiviri
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka tsevu.
 - SMR: Tsala hi nkarhi lowu taka.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi lava ku teka riendzo ndzi ya...

Ndzi ta ya kona hi...

Hi ta famba hi...

Loko ndzi fika kwale, ndzi ta...

Ndzi ta vona...

Ndzi ta twa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 12.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula: a, m, k, i, p, h, n, r, s, l, o, g**
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 13.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivottsalo: Titolovete ntivottsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivottsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivottsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**
A koka hukw eka Dudu.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Maendzo ya Nkateko
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Switori swin'wana swi na vuxokoxoko byo tala! Xana u ringeta njhani ku byi tsundzuka?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Ndhawu leyi u nga ta teka riendzo u ya ka yona siku rin'wana.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi lava ku teka riendzo ndzi ya...

Ndzi ta ya kona hi...

Hi ta famba hi...

Loko ndzi fika kwale, ndzi ta...

Ndzi ta vona...

Ndzi ta twa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 13.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: arika, manana, kalaka, ibola, mpoxo
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Mpimo wa vana va xikolo a wu kona.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 15.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Maendzo ya Nkateko
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tiendlela mahetelelo ya hina yo hambanahambana ya xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Hmm, ndzi ehleketile hi makumu yo hambana ya xitori.
 - c. Byela vadyondzi miehleketo ya wena mayelana na makumu yo hambana ya xitori.
 - d. Ringeta ku ehleketa hi makumu lama nga tolovelekangiki – nchumu lowu vadyondzi va nga ta ka va nga wu ehleketi.
3. **Lerisa vadyondzi ku heta the task:**
 - a. Vula u ku: pfala matihlo ya wena kutani u ehleketa hi makumu yo hambana ya xitori. U nga kopeli mavonelo ya mina, ndzi kombela leswaku u ta na mavonelo ya wena n'wini.
 - b. Vula u ku: Pfula matihlo ya wena kutani u byela mutirhisani wa wena makumu ya xitori.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula hi mavonelo ya vona, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - d. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana vadyondzi vatsongo ku byela tlilasi hi makumu ya vona ya xitori.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 11

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko: Ndhawu leyi u nga ta yi endzela.**
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka tsevu.
 - SMR: Riendli, kumbe rito ra xiendlo, ri kombisa leswaku swo karhi a swi si endleka.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
4. **Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.**
5. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
6. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku yo Tirhela ya DBE pheji ra: 42
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni' emakumu ka pheji.
 - Tsala nakambe xin'wana na xin'wana xa swivulwa leswi, u sungula hi: Mundzuku.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 15.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo: Hi lunghisa swilo**
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - Xana u tshame u pfuna munhu un'wana? Xana u endle yini ku pfuna?
 - Xana i swiphiqo swa muxaka muni leswi va swi lulamisaka?
 - Xana u ehleketa leswaku vana va nga ringeta ku lulamisa swiphiqo? Hikokwalahokayini?3
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 17.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena
Ku tshemba nkolo.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: Xivulavulelo lexi xi kombisa leswaku u fanele ku yimela leswi u nga swi sungula. Xi hi dyondzisa leswaku hi fanele teka vutihlamuleri leswaku hi langutela leswi hi nga swi sungula ku fika emakumu.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: n, l
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: n**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: l**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 19.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongol hi matsalelol yol koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintihol ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yol vumba:** *ℓ*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *ℓ*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *ℓ*
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *ℓ*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 29

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Tlilasi leyi onhiweke.
- Vula u ku: Tiyani a tsakile swinene hikuva hi Ravuntlhanu nimadyambu, tatana Maboya, mudyondzisi wa Tiyani, u hlawurile tsalwa ra Tiyani leswaku ri hayekiwa eka bodo ya switiviso. Kambe loko Tiyani na vadyondzikulobye va fika exikolweni hi Musumbhuluko nimixo, tlilasi ya vona yi onhakile! Xitori lexi xi hlamusela hi ndlela leyi tlilasi yi nga onhiwa hayona na hilaha yi nga lulamisiwa hayona.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 19.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 17.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - lunghisa: Ku endla leswaku nchumu wo karhi wu tirha nakambe kumbe ku wu lunghisa.
 - onha: Ku tshova kumbe ku onha nchumu wo karhi.
 - kombela ku rivaleriwa: Ku vula leswaku “ndzi rivaleli” loko u vavisile munhu un’wana kumbe loko u endlile xihoxo.
 - khwayere: Ntlawa wa vanhu lava yimbelelaka swin’we.
 - vukheta: Ku endla nchumu hi vukheta leswaku u nga endli swihoxo kumbe ku vaviseka.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin’wana na rin’wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: e, h
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: e**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: h**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 20.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *L*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *L*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *L*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *L*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Tilasi leyi onhiweke.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 20.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - ku lulamisa: Ku lulamisa xo karhi lexi nga onhaka kumbe ku handzuka leswaku xi vonaka kahle no va xintshwa.
 - ku rhunga: Ku hlanganisa swipetlu swa nguvu hi ku tirhisa nereta na njara.
 - nereta: Xitrihiwa xo lala no tontswa lexi nga na ximbhovana lexi tirhisiwa ku rhunga.
 - njara: Xintambyana xo lala lexi trhisiwaka ku rhunga kumbe ku lunghisa mpahla.
 - hamula: Xitirhisiwa lexi nga na nhloko yo tika na xikhomo ku belela swipikiri.
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 21.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - Switirhisiwa swofana na tihamula, swikurufudirayivha, dlulu, swa pfuneta ku lunghisa swilo swofana na switlangiso na swin'wana leswi onhakeke.
 - Madokodela va nga lunghisa marhambo lama tshovekeke hi ku tirhisa switirhisiwa swo hlawuleka, leswi pfunaka rhambu ku hola leswaku ri tlhela ri tiya na ku ololoka.
 - Swiharhi swo tala swi kota ku lunghisa hi tindlela ta swona! Xikombiso, swinyanyana swin'wana swi tirhisa ridaka kumbe ridaka leri nga hlangana na byanyi ku aka kumbe ku lunghisa swisaka.

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. U tshama u pfuneta ku lulamisa swin'wana? A ku ri yini?
- b. Xana u ehleketa leswaku i yini lexi vavaka ngopfu ku xi lulamisa?
- c. I yini lexi u tsakelaka ku va u nga dyondza ku xi lulamisa?

Mipfumawulo: Pfuxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfuxeta ku hlanganisa:** $n+d$
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 22.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Leha, luka
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Tlilasi leyi onhiweke.
 - d. Vula u ku: Tiyani a tsakile swinene hikuva hi Ravuntlhanu nimadyambu, tatana Maboya, mudyondzisi wa Tiyani, u hlawurile tsalwa ra Tiyani leswaku ri hayekiwa eka bodo ya switiviso. Kambe loko Tiyani na vadyondzikulobye va fika exikolweni hi Musumbhuluko nimixo, tlilasi ya vona yi onhakile! Xitori lexi xi hlamusela hi ndlela leyi tlilasi yi nga onhiwa hayona na hilaha yi nga lulamisiwa hayona.
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) ku kombisa marito lawa munhu un'wana a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: Ndzi rhandza ku lunghisa swilo, ku vula Teboho.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Marito lama nga endzeni ka swiangi i marito lama Teboho a nga ma vula. Leswi swi vuriwa mbulavulo wo kongoma.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Kea: Xikanyakanya xa mina xi onhakile.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi nga tirhisa njhani swiangi ku cinca xivulwa lexi xi va eka mbulavulo wo kongoma?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
 - Vekela swiangi ematlhelo ka xivulwa: "Xikanyakanya xa mina xi onhakile"
 - Vekela hefemulo u nga se vekela swiangi: "Xikanyakanya xa mina xi onhakile,"
 - Tsala leswaku i mani a nga swi vula endzhaku ka ntshaho: "Xikanyakanya xa mina xi onhakile," ku vula Kea.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - Neo: Ndzi rhandza ku pfuna vanhu.
 - Dan: pensele ya mina yi tshovekile.
 - Zoleka: Hi yena munghana wa mina wa ntiyiso.
- Hlamusela vadyondzi: Tirhisa swiangi ku hundzula swivulwa leswi swi va eka mbulavulo wo kongoma.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 22.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula: *n, l, e, h, d, a, k, r, i, m, u, b***
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2–3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 23.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivottsalo: Titolovete ntivottsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivottsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivottsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:** *A ke lela, a lukela Luhlu.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Tlilasi leyi onhiweke
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Ndlela leyi u lunghiseke nchumu wo karhi hayona
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Siku rin'wana, ndzi vonile...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Nchumu lowu nga tshoveka lowu u nga ta tsala hi wona.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - a. Xana i yini lexi a xi tsovekile?
 - b. Xana ndzi titwe njhani?
 - c. Xana ndzi endlile yini ku sungula?
 - d. Xana ndzi endlile yini endzhaku ka sweswo?
 - e. Xana ndzi xi lunghise njhani?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi vonile...

Ndzi titwe...

Ndzi te, "..."

Xosungula...

Lexi landzelaka...

Eku heteleleni xi lulamisiwile naswona ndzi...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 23.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhihi leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximun-
huhatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: nambu, lalela, enela, hembra, ndere
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Malume wa ndanda, u lavana na ntiyiso.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 25.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 29

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Tlilasi leyi onhiweke
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlhela hi hlamusela xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Vula u ku: Yimani ndzi ehleketa – ndzi fanele ku mi byela xiphemu lexi ndzi xi tsakelaka xa xitori hi marito ya mina.
 - c. Pfula matihlo ya wena u byela vadyondzi xiphemu lexi u xi tsakelaka xa xitori.
 - d. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - e. Hlamusela xiphemu lexi xa xitori hi ku landzelelana loku nga fanela.
 - f. Katsa na vuxokoxoko bya nkoka, kufana na mavito ya swimunhuhatwa.
 - g. Hlamusela leswaku hikokwalahokayini u tsakela xiphemu xexo xa xitori.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va cincacincana ku byelana xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori na mutirhisani wa vona.
 - d. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula hi xitori, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - e. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana mudyondzi kumbe vadyondzi vambirhi ku ta hlamusela hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori va hlamusela tlilasi.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Ndlela leyi u lunghiseke nchumu wo karhi hayona
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tllilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi vonile...

Ndzi titwe...

Ndzi te, "..."

Xosungula...

Lexi landzelaka...

Eku heteleleni xi lulamisiwile naswona ndzi...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 25.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa ngHINGIRIKO wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vadyondzi
lava
hlawuriweke
va ta ta na
swifaniso swo
'Kombisa na
ku Byela'

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: s, rh
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: s**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: rh**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 27.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongol hi matsalelol yol koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintihol ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yol vumba: /m/**
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: /m/
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba: /m/**
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala: /m/**
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 43

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Mari Copeny: nhenhakati ya mati.
- Vula u ku: Xitori lexi xa ntiyiso xi humelela eAmerika, edorobeni ra Flint eMichigan. Vanhu vo tala eFlint a va vabya hikwalaho ka mati, kambe a ku nga ri na munhu loyi a a endla nchumu ku swi lulamisa. Kutani Mari, nhwanyana lontsongo, u tekile xiboho xo endla swo karhi. Hlaya hinkwaswo mayelana na matshalatshala ya nhwanyana loyi wa xivindzi ku pfuna vaaki va muganga wa ka vona.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Vutisa swivutiso / ku tivutisa.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 27.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 17.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - Michigan: Xifundzha xa le Amerika lexi dumeke hi mativa lamakulu lama xi rhendzeleke hinkwako.
 - mulwi: Munhu loyi a lwaka hi xivindzi, ngopfungopfu etinyimpini kumbe eku pfukelaneni ka matiko.
 - xirilo: I xiphiqo lexikulu swinene lexi lavaka ku lulamisiwa hi ku hatlisa.
 - thyakisa: Ku endla leswaku moya, mati kumbe misava yi va leyi thyakeke na leyi nga na khombo erixakeni.
 - chefu: Nchumu lowu nga na khombo eka vanhu, swiharhi kumbe swimilana.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: t, u
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: t**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: u**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 28.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *M*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneleni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *M*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *M*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *M*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 43

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Mari Copeny: nhenhakati ya mati
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 28.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhihi leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 29.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelalaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - ____ a lava ku rila...
 - Namuntlha a ku ri siku ra kona! ...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelo, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelalaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta ku hlanganisa: $n+dh$**
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 30.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Mila, melek
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 45

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Mari Copeny: nhenhakati ya mati
 - d. Vula u ku: Xitori lexi xa ntiyiso xi humelela eAmerika, edorobeni ra Flint eMichigan. Vanhu vo tala eFlint a va vabya hikwalaho ka mati, kambe a ku nga ri na munhu loyi a a endla nchumu ku swi lulamisa. Kutani Mari, nhwanyana lontsongo, u tekile xiboho xo endla swo karhi. Hlaya hinkwaswo mayelana na matshalatshala ya nhwanyana loyi wa xivindzi ku pfuna vaaki va muganga wa ka vona.
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Vutisa swivutiso / ku tivutisa.
 - Vutisa vadyondzi: Swa tsakisa ku ehleketa hi xitori na ku tivutisa swivutiso. Xana hi swihi swivutiso leswi u nga na swona mayelana na xitori lexi?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Ndlela leyi u lunghiseke nchumu wo karhi hayona
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Ku hlayela nakambe ka munhu hi xiviri / xitlhokovetselo xa munhu hi xiviri
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka tsevu.
 - SMR: Tsala xivulwa lexi nga na swirhatana (ku vulavula hi ku kongoma).
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi vonile...

Ndzi titwe...

Ndzi te, "..."

Xosungula...

Lexi landzelaka...

Eku heteleleni xi lulamisiwile naswona ndzi...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 30.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa ngingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *s, rh, t, u, n, dh, a, l, e, k, d, m*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2–3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 31.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotso: Titolovete ntivotso hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotso

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotso.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:** *Amu kela meleka eka Miki.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 43

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Mari Copeny: nhenhakati ya mati
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Vutisa swivutiso / ku tivutisa.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Swa tsakisa ku ehleketa hi xitori na ku tivutisa swivutiso. Xana hi swihi swivutiso leswi u nga na swona mayelana na xitori lexi?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Ndlela leyi u lunghiseke nchumu wo karhi hayona
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ndzi vonile...

Ndzi titwe...

Ndzi te, "..."

Xosungula...

Lexi landzelaka...

Eku heteleleni xi lulamisiwile naswona ndzi...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 31.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa ngingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximun-
huhatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: seketela, rhula, tiko, hikuva, ndhuma
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Na vanhu va ndhuma va rila hi yona.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 33.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 45

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Mari Copeny: nhenhakati ya mati*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlanga xitori hi mitlawa.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi tlanga xitori, hi fanele ku ringeta ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa hina xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa hina
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa hina
 - b. Hi ku komisa komba vadyondzi hilaha u nga ta endla hakona kufana na xin'wana xa swimunhuhakwa.
 - c. Ringeta ku ka u nga hlawuli ximunhuhakwankulu eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Hlayela leswaku ku na swimunhuhakwa swingani eka xitori.
 - b. Ava vadyondzi etlilasini hi mitlawa ya nhlayo yo ringana na swimunhuhakwa. Xikombiso, loko ku ri na swimunhuhakwa swa ntlhanu eka xitori, ava vadyondzi etlilasini hi mitlawa ya ntlhanuntlhanu.
 - c. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana ximunhuhakwa xo karhi eka ntlawa.
 - d. Humesa vadyondzi etlilasini kumbe eka ndhawu leyikulu leyi nga pfuleka.
 - e. Byela mitlawa leswaku yi tlanga xitori. Va fanele ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa vona xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa vona
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa vona
 - f. Loko vadyondzi va ri karhi va tlanga xitori, rhendzeleka laha va nga kona na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 11

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko: Ndlela leyi u lunghiseke nchumu wo karhi hayona.**
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka tsevu.
 - SMR: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 16
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni' emakumu ka pheji.
 - Tirhisa swiangi ku hundzula swivulwa leswi swi va eka mbulavulo wo kongoma.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 33.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo: Hi ringeta ku tshembeka**
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - Xana swi njhani ku vula mavunwa?
 - Hikokwalahokayini u ehleketa leswaku swi hi ndlela leyi?
 - Hikokwalahokayini nkarhi wun'wana hi vula mavun'wa?
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 35.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena.
Ntiyiso wa tshunxa.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohlotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: Loko u vulavula ntiyiso hi swona swi nga kahle. Loko u vulavula mavun'wa swi endla leswaku u tshama u nga tshunxekangi. U tshamela ku chava hikuva a wu tivi ku ntiyiso wu ta mbvumbuluriwa rini.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: b, g
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: b**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: g**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 37.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongol hi matsalelol yol koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintihol ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yol vumba:** *N*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *N*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *N*
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *N*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 57

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Sindza ra wasi.
- b. Vula u ku: Engeto na Geeta i vanghana lavakulu. Kambe ku humelela nchumu lowu nga onhaka vunghana bya vona. Engeto u kumile sindza leri nga lahlekela Geeta. Hakunene u lava ku hlayisa sindza ro saseka ra wasi, kambe wa swi tiva leswaku Geeta u na gome hikuva u lahlekeriwe hi rona. Xitori xi ya emahlweni xi hi byela loko Engeto a teka xiboho xo tshembeka kumbe e-e.
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 37.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa ngHINGIRIKO wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 35.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - tshembeka: Ku vulavula ntiyiso na ku endla leswi nga lulama.
 - ku nga tshembeki: Hileswi nga hambana na ku tshembeka - ku ka u nga vulavuli ntiyiso.
 - sindza: I xiphemu xa vuhlalu lexi u xi ambalaka evokweni ra wena.
 - hatima: ku vangama na ku tsayitela, kufana na tinyeleti.
 - navela: Ku tsakisiwa hi nchumu wo karhi na ku wu tsakela ngopfu.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso

E: Endla hi rito

B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito

V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: w, mh
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: w**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: mh**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 38.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotisalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotisalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotisalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *N*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneleni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *N*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *N*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *N*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Sindza ra wasi.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 38.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - ku tshemba: Ku pfumela eka munhu loko a vulavula ntiyiso na ku endla leswi a swi vulaka.
 - ntiyiso: Leswi nga humelela kumbe leswi nga swa ntiyiso.
 - vunwa: Ku vula swilo leswi nga riki ntiyiso hi xikongomelo xo karhi.
 - ku tshova: Ku vavisa kumbe ku onha xo karhi, kumbe ku endla leswaku xi nga ha tirhi. U nga tlhela u tshova ku tshemba ka munhu hi ku va u nga vulavuli ntiyiso.
 - ku onhaka: Nchumu lowu nga tirhiki, lowu nga vaviseka, kumbe ku onhaka.
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 39.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso.
 - Munhu un'wana na un'wana nkarhi wun'wana wa hemba, ku katsa na lavakulu. Kambe vanhu vo tala va rhandza ku vulavula ntiyiso hikuva swi endla leswaku va titwa kahle.
 - Ku hemba swa tika hikuva xikandzi na miri swi nga ku pota leswaku u le ku hembeni - hambu wo ringeta njhani ku swi tumbeta!
 - Ku vulavula ntiyiso swi endla leswaku u tshemba hi vanghana, ndyangu, na vadyondzisi. Vanhu va ta ku tshemba ngopfu loko u ri na ntiyiso.

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. Hikokwalahokayini vanhu va hemba?
- b. U nga ehleketa hi nkarhi lowu u nga tikeriwa ku tshembeka?
- c. Hikokwalahokayini ku tshembeka swi ri na nkoka?

Mipfumawulo: Pfluxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta ku hlanganisa:** $n + dl$
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 40.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Mina. manana
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Sindza ra wasi
 - d. Vula u ku: Engeto na Geeta i vanghana lavakulu. Kambe ku humelela nchumu lowu nga onhaka vunghana bya vona. Engeto u kumile sindza leri nga lahlekela Geeta. Hakunene u lava ku hlayisa sindza ro saseka ra wasi, kambe wa swi tiva leswaku Geeta u na gome hikuva u lahlekeriwe hi rona. Xitori xi ya emahlweni xi hi byela loko Engeto a teka xiboho xo tshembeka kumbe e-e.
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) ku kombisa marito lawa munhu un'wana a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: Rachel u vula leswaku: "Ndzi vula ntiyiso!"
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Marito lama nga endzeni ka swiangi i marito lama Rachel a nga ma vula. Leswi swi vuriwa mbulavulo wo kongoma.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Sam: Ndzi tshovile thoyi.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi nga tirhisa njhani swiangi ku cinca xivulwa lexi xi va eka mbulavulo wo kongoma?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
 - Vekela swiangi ematlhelo ka xivulwa: "Ndzi tshovile thoyi."
 - Engetela muvuri wa marito lama u nga si tshaha: Sam u te "Ndzi onhile thoyi."
 - Engetela hefemulo u nga si nghenisa switshahi: Sam u te, "Ndzi onhile thoyi."

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - Nomvula: Ndzi ku hemberile.
 - David: Ndzi lava ku pfuniwa.
 - Thabo: A ndzi tsakangi.
- Hlamusela vadyondzi: Tirhisa swiangi ku hundzula swivulwa leswi swi va eka mbulavulo wo kongoma.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 40.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula: b, g, w, mh, n, dl, u, k, a, o, l, t**
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 41.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.

- Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
- Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.

2. Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:

Mina na manana ha fika.

- Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
- Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
- Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Sindza ra wasi
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

2. Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi xifaniso.
- Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
- Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Xitori xa ku vulavula mavunwa ivi u hetelela u vulavula ntiyiso.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
Vula u ku:
 - a. Ndzi ta hlamusela xitori mayelana na n'wana loyi a vulavulaka mavunwa mayelana na... kutani a vulavula ntiyiso.
 - b. Ndzi ta tsala tindzimana timbirhi. Yin'wana yi vulavula hi n'wana loyi a vulavulaka mavunwa, na yin'wana leyi vulavulaka hi n'wana loyi a vulavulaka ntiyiso.
 - c. Tsundzuka: Ndzimana i ntlawa wa swivulwa leswi vulavulaka hi nhlokomhaka kumbe mianakanyo yin'we.
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Xana i yini lexi n'wana eka xitori xa wena a xi endlaka xo biha.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Mani? (swimunhuhatwa)
 - Kwihi? (ndhawu)
 - Xana i yini lexi nga hoxeka?
 - Xana i yini leswi nga mavunwa?
 - Xana i yini leswi nga ntiyiso?
 - Xana ximunhuhatwa xi titwa njhani?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Ndzimana ya 1 – Mavunwa

Siku rin'wana, n'wana loyi a thyiweke vito ra ____ u...

____ u endlile nchumu wo biha! U...

____ twile...

Loko munhu lonkulu a vutisa, "Ku humelele yini?" ____ u hembile.

U vurile leswaku, "..."

Ndzimana ya 2 – Ntiyiso

Endzhaku ____ u twile...

____ u vuyerile endzhaku a ku, "Ndzi fanele ku vulavula ntiyiso. Ndzi..."

Munhu lonkulu u vurile leswaku, "Ndza khensa ku tshembeka ka wena," naswona...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 41.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximun-
huhatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: belela, govela, wungula, mhelembe, ndleve
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Ndlela yo hlula ndlala a hi ku dya ngopfu.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 43.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Sindza ra wasi
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta hetisisa ku twisisa loku tsariweke ehansi mayelana na xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Tsala swivutiso ebodweni.
 - b. Hlaya xivutiso xin'wana na xin'wana hi rito leri tlakukeke.
 - c. Hlamusela leswaku xivutiso xi lava nhlamulo ya njhani.
 - d. Xikombiso: Xana Anna a a ambale yini? Nhlamulo yi fanele ku hi byela hi swiambalo swa Anna.
 - e. Xikombiso: Xana u ehleketa leswaku Anna a a fanele a endle yini? Nhlamulo a yi kona eka xitori – vadyondzi va fanele ku ehleketa hi mavonelo ya vona.
 - f. Hlamusela vadyondzi leswaku ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana ku na marito lama nga tsariwa ya ku sungula xivulwa. Hlamusela leswaku va fanele ku ma tirhisa ku va pfuna ku tsala nhlamulo ya vona.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto kutani va tsala siku na nhlokomhaka leyi nge: Ntwisiso.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa 'swiphemu swo sungula xivulwa' ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana na ku tsala nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana etibukwini ta vona.
 - c. Lerisa vadyondzi ku tirhisa vutivi bya vona bya mipfumawulo ku tsala marito lama va nga ma tiviki. Va fanele ku vula rito hi ku nonoka va tlhela va tsala mipfumawulo leyi va yi twaka.
 - d. Swivutiso na swiphemu swo sungula xivulwa
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ntwisiso lowu tsariweke

1. **Xana sindza a ri languteka kufana na yini?**
Sindza a ri...
2. **Xana i mani loyi a lahlekeriwile hi sindza?**
... u lahlekeriwile hi sindza.
3. **Xana Engeto u hlayisile sindza kwihi?**
Engeto u hlayisile sindza...

4. **I yini lexi endleke leswaku Engeto a tlherisela sindza?**

Engeto u tlheriserile sindza hikuva...

5. **Xana Geeta u vurile yini loko Engeto a n'wi nyika sindza?**

Engeto u te:

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**

- a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Xitori xa ku vulavula mavunwa ivi u hetelela u vulavula ntiyiso.

2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**

- a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.

3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**

- a. Vula u ku: Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.

4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**

- a. Vula: Ndzi byeke hi miehleketo ya wena.
b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Ndzimana ya 1 – Mavunwa

Siku rin'wana, n'wana loyi a thyiweke vito ra ____ u...

____ u endlile nchumu wo biha! U...

____ twile...

Loko munhu lonkulu a vutisa, "Ku humelele yini?" ____ u hembile.

U vurile leswaku, "..."

Ndzimana ya 2 – Ntiyiso

Endzhaku ____ u twile...

____ u vuyerile endzhaku a ku, "Ndzi fanele ku vulavula ntiyiso. Ndzi..."

Munhu lonkulu u vurile leswaku, "Ndza khensa ku tshembeka ka wena," naswona...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 43.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vadyondzi
lava
hlawuriweke
va ta ta na
swifaniso swo
'Kombisa na
ku Byela'

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: tl, f
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: t/**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: f**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 45.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongol hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *pv*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *pv*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *pv*
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *pv*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 71

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Murisi loyi a huwelela a ku 'nghala'.
- Vula u ku: Xitori lexi i ntsheketo, lexi kongomisiweke ka ku hi dyondzisa dyondzo. Murisi a a ri mufana wo phungela loyi a a langutela ntlhambi wa tihomu. Mikarhi yin'wana, loko a borhekile, a a huwelela leswaku ku na nghala leyi hlaselaka tihomu ta yena. Hlaya u ya emahlweni ku vona leswi vaaki va le mugangeni va swi endleke loko Murisi a huwelela a ku 'nghala'.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 45.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 35.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - Vaaki va le mugangeni: Vanhu lava tshamaka emugangeni, lowu nga wutsongo eka doroba.
 - hlasela: Ku ringeta ku vavisa munhu kumbe nchumu wo karhi.
 - Vuxisi: Ku endla leswaku munhu a pfumela nchumu lowu nga riki ntiyiso.
 - phuntisa: Ku kanganyisa munhu hi ndlela yo tlanga kumbe ku va na vukanganyisi.
 - hlongorisa: Ku hlongorisa munhu kumbe nchumu wo karhi ku ringeta ku n'wi khoma.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: o, dy
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: o**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: dy**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 46.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotisalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotisalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotisalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *P*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlani wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *P*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *P*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *P*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 74

1. **Lulamisa vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Murisi loyi a huwelela a ku 'nghala'.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 46.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhihi leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 47.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humeleshaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - Kokwana u kumile swakudya swa yena swi dyiwile ku sarile hafu...
 - Kokwana u rindzerile siku hinkwaro ku dya swiwitsi swa yena...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. **Xikombiso:** Hi ntlovelo, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humeleshaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta ku hlanganisa: *th+y***
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 48.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Paka. pima
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 74

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Murisi loyi a huwelela a ku 'nghala'
 - d. Vula u ku: Xitori lexi i ntsheketo, lexi kongomisiweke ka ku hi dyondzisa dyondzo. Murisi a a ri mufana wo phungela loyi a a langutela ntlhambi wa tihomu. Mikarhi yin'wana, loko a borhekile, a a huwelela leswaku ku na nghala leyi hlaselaka tihomu ta yena. Hlaya u ya emahlweni ku vona leswi vaaki va le mugangeni va swi endleke loko Murisi a huwelela a ku 'nghala'.
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Xitori xa ku vulavula mavunwa ivi u hetelela u vulavula ntiyiso.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Xitori xo tumbuluxiwa / xo ka xi nga ri xa ntiyiso
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka tsevu. Tsala kwalomu ka tindzimana timbirhi, yin'wana na yin'wana yi ri na nhlokomhaka ya yona.
 - SMR: Tsala xivulwa lexi nga na swirhatana (ku vulavula hi ku kongoma).
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Ndzimana ya 1 – Mavunwa

Siku rin'wana, n'wana loyi a thyiweke vito ra ____ u...

____ u endlile nchumu wo biha! U...

____ twile...

Loko munhu lonkulu a vutisa, "Ku humelele yini?" ____ u hembile.

U vurile leswaku, "..."

Ndzimana ya 2 – Ntiyiso

Endzhaku ____ u twile...

____ u vuyerile endzhaku a ku, "Ndzi fanele ku vulavula ntiyiso. Ndzi..."

Munhu lonkulu u vurile leswaku, "Ndza khensa ku tshembeka ka wena,"

naswona...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 48.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *tl, f, o, dy, th, y, i, a, u, l, m, b*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 49.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka: Ku pima mina na Ponani.**
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 74

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Murisi loyi a huwelela a ku 'nghala'
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Xitori xa ku vulavula mavunwa ivi u hetelela u vulavula ntiyiso.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala

Ndzimana ya 1 – Mavunwa

Siku rin'wana, n'wana loyi a thyiweke vito ra ____ u...

____ u endlile nchumu wo biha! U...

____ twile...

Loko munhu lonkulu a vutisa, "Ku humelele yini?" ____ u hembile.

U vurile leswaku, "..."

Ndzimana ya 2 – Ntiyiso

Endzhaku ____ u twile...

____ u vuyerile endzhaku a ku, "Ndzi fanele ku vulavula ntiyiso. Ndzi..."

Munhu lonkulu u vurile leswaku, "Ndza khensa ku tshembeka ka wena," naswona...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 49.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximun-
huhatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: tlevulani, fufunha, olova, dyuhala, thyeke
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: U lo thyisa munhu a nga swi koti ku thya.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 51.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 69

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Murisi loyi a huwelela a ku 'nghala'
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta dirowa na ku tsala hi xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Xiphemu lexi ndzi xi tsakelaka ngopfu eka xitori a ku ri loko...
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - d. Dirowa xifaniso hi xihatla ebodweni. Loko u ri karhi u dirowa, hlamusela leswi u swi dirowaka.
 - e. Engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi mayelana na ku dirowa ka wena: Ndzi tsakerile...
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va kanerisana hi tinhlamulo ta vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Kutani, lerisa vadyondzi ku dirowa xiphemu xexo xa xitori eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - e. Pfuna vadyondzi ku engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi eka leswi va swi diroweke.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 11

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko:** Xitori xa ku vulavula mavunwa ivi u hetelela u vulavula ntiyiso.
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka tsevu. Tsala kwalomu ka tindzimana timbirhi, yin'wana na yin'wana yi ri na nhlokomhaka ya yona.
 - SMR:
 - Letere ro sungula ra xivulwa i letere lerikulu.
 - Ku tirhisiwa mihikahato leyi faneleke emakumu ka xivulwa.
 - Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 20
 - Nombora swifaniso ku kombisa nandzelelano wa swona.
 - Tsala xivulwa xin'we xa mayelana na xifaniso. Tiyisisa leswaku swivulwa swa wena swi hlamusela xitori.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 51.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo: Dyondzo ya hina**
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - Xana hi tihi tindlela tin'wana to hambana leti hi nga dyondzaka swilo swintshwa?
 - Xana i yini lexi u lavaka ku xi dyondza?
 - Xana u ehleketa leswaku xikolo i xa nkoka eka vafana kumbe vanhwanyana, kumbe i xa nkoka eka hinkwavo? Hikokwalahokayini?
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 53.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**

Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena:
Vonani dyambu ra huma lee!
Vonani dyambu ra huma lee!
Tsutsumelalani exikolweni,
Tsutsumelani exikolweni.

Vonani nsimbhi ya rila ngee!
Vonani nsimbhi ya rila ngee!

Hi dyondza ku hlaya papila,
Hi dyondza ku tsala papila.

Hina ho gwajulela, gwajuu!
Hina ho gwajulela, gwajuu!
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohlotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka:
Leri i risimu ra khale leri vana va Vatsonga a va ri yimbelela loko va ri makaya va ri ku tlangeni, kumbe loko va ha ri ekhirexe. Risumu leri ri hlohlotela vana ku ya exikolweni na leswaku va tirha hi matimba ku dyondza, va kota ku hlaya no tsala.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: hl, d
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: hl**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: d**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 55.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongol hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *q*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *q*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *q*
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *q*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 85

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Vutomi byo pfumala swipimelo.
- Vula u ku: Xitori xa ntiyiso xa Rebeca Gyumi xi humelela eThanzaniya. Evuton'wini bya yena hinkwabyo, ndyangu wa ka vona wu n'wi khutazile leswaku a kuma dyondzo leyinene. Kambe loko ndyangu wa ka vona Rebeca wu n'wi seketela, vanhwanyana vo tala lavantsongo va tshikile xikolo leswaku va ya evukatini. Hlaya hi vutomi bya Rebeca ku vona leswi a swi endleke eka dyondzo ya vanhwanyana eThanzaniya.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikambisiso.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 55.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 53.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - Thanzaniya: I tiko ra le Afrikavuxa leri nga na ntshava leyikulu swinene eAfrika.
 - dyondzo: Ku dyondza exikolweni kumbe eka van'wana leswaku u tiva swo tala naswona u kota ku endla swilo leswintshwa.
 - ndzelekano: Nhlayo leyikulu kumbe ndhawu ya le kule swinene leyi nchumu wo karhi wu nga fikaka eka yona.
 - pfumelela: Ku vula leswaku munhu a nga endla swo karhi; ku nyika mpfumelelo.
 - gqweta: Munhu loyi a dyondzeke nawu naswona u pfuna vanhu lava nga na swiphiso swa nawu.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso

E: Endla hi rito

B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito

V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: x, ts
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: x**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: ts**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 56.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *Q*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlani wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *Q*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *Q*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *Q*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. **Lulamisa vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Vutomi byo pfumala swipimelo.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 56.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - dyondzo: Leswi u swi dyondzaka exikolweni kufana na matematiki, ku hlaya kumbe sayense.
 - ku hlaya: Ku teka nkarhi u dyondza na ku titoloveta leswaku u ta kota ku tsundzuka na ku twisisa swo karhi.
 - ku girajuweta: Ku heta xiyimo xo karhi xa dyondzo exikolweni (kufana na ku heta ephurayimari kumbe exikolweni xa le henhla).
 - girajuwexini: Ntlango wo hlawuleka wo tlangela loko munhu a hetile xikolo kumbe a kume xitifikheti kumbe dipuloma.
 - ntirhovutomi: Muxaka wa ntirho lowu munhu a wu endlaka loko a kurile kufana na ku va mudyondzisi, dokodela, kumbe xiyimbeleri.
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 57.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - Siku rin'wana na rin'wana exikolweni, mamiliyoni ya vana emisaveni va dyondza swilo swintshwa kufana na wena.
 - Tiko rin'wana na rin'wana emisaveni ri na swikolo.
 - Hi nga ha dyondza ehandle ka le tlilasini! Hi nga dyondza eka vanghana, tibuku, tikhomphyutara, timuziyamu, na le ka ntumbuluko.

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. Hikokwalahokayini swi ri na nkoka ku ya exikolweni?
- b. Loko a wu pfumeleriwa ku engetela dyondzo yo karhi exikolweni xa wena, u nga engetela yini?
- c. Handle ka mudyondzisi wa wena, i mani munhu un'wana loyi u dyondzaka eka yena?

Mipfumawulo: Pfluxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta ku hlanganisa: $n+th$**
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 58.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Qaka. qaqqa
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Vutomi byo pfumala swipimelo
 - d. Vula u ku: Xitori xa ntiyiso xa Rebeca Gyumi xi humelela eThanzaniya. Evuton'wini bya yena hinkwabyo, ndyangu wa ka vona wu n'wi khutazile leswaku a kuma dyondzo leyinene. Kambe loko ndyangu wa ka vona Rebeca wu n'wi seketela, vanhwanyana vo tala lavantsongo va tshikile xikolo leswaku va ya evukatini. Hlaya hi vutomi bya Rebeca ku vona leswi a swi endleke eka dyondzo ya vanhwanyana eThanzaniya.
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso
 - Vutisa vadyondzi: Mikarhi yin'wana hi fanele ku avanyisa hi hexe mayelana na leswi humelelaka eka xitori. Xana u ehleketa yini hi xiboho kumbe xiendlo xa ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka.

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- a. Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa rihlanganisi ra 'na' ku hlanganisa swilo swimbirhi leswi fambelanaka kumbe miehleketeto.
- b. Tsala xivulwa ehenhla ka bodo:
Ndzi tsutsumerile ephakeni. Ndzi tlangile eka swo ncikinya.
Ndzi tsutsumerile ephakeni naswona ndzi tlangile eka swo ncikinya.
- c. Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo:
 - Hi tirhisa 'na' ku hlanganisa miehleketeto mimbirhi kumbe swilo swimbirhi.
 - Miehleketeto ya kona yi fanele ku va na vuxaka.
 - Ndzi tsutsumela ephakeni na ku tlanga eka swo ncikinya swi na vuxaka, kutani hi nga hlanganisa miehleketeto leyi hi ku tirhisa rito 'na'.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- a. Tsala ebodweni: Ndzi rhandza swimanga. Ndzi rhandza timbyana.
- b. Vutisa vadyondzi: Xana hi nga tirhisa njhani rito ra 'na' ku hlanganisa swivulwa leswimbirhi?
Hlanganisa swivulwa swimbirhi hi ku tirhisa 'na':
 - Susa hiko eka xivulwa xo sungula.
 - Veka rito 'na' exikarhi ka swivulwa swimbirhi.
 - Veka hiko yin'we ntsena emakumu.
 - Xivulwa lexintshwa: Ndzi rhandza swimanga na timbyana.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- a. Tsala ebodweni:
 - U dya rhayisi. U dya huku.
 - U tlurile. U hlekile.
 - Ndzi ta hlanya buku ya mina. Ndzi ta ya eku etleleni.
- b. Hlamusela vadyondzi: Tirhisa rihlanganisi 'na' ku hlanganisa tisete ta swivulwa.
- c. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- a. Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- b. Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- c. Kombela: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketeto yimbirhi leyi yelanaka.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 58.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *hl, d, x, ts, n, th, u, v, l, a, o, m*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 59.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:** *U kumile qulu ebegeni.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Vutomi byo pfumala swipimelo
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Mikarhi yin'wana hi fanele ku avanyisa hi hexe mayelana na leswi humelelaka eka xitori. Xana u ehleketa yini hi xiboho kumbe xiendlo xa ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Ndhawu kumbe nchumu lowu u wu tsakelaka exikolweni.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Ndzi ta tsala hi swilo leswi ndzi swi tsakelaka exikolweni. Ndzi rhandza...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: W7.6.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Nhlokomhaka leyi ndzi yi tsakelaka
 - Ndhawu leyi ndzi yi tsakelaka
 - Migingiriko leyi ndzi yi tsakelaka
 - Munhu loyi ndzi n'wi tsakelaka
 - Matitwelo ya mina
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Ndzi nghena xikolo xa ____.

Nchumu lowu ndzi wu tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndza wu tsakela hikuva...

Ndzi tlhela ndzi tsakela na...

Ndhawu leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Munhu loyi ndzi n'wi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndzi titwa ____ exikolweni hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 59.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximun-
huhatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: hlakata, duvula, xanisa, tsutsuma, nthalano
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Nthamuko wa machela wu tsakisa ngopfu.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 61.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 83

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Vutomi byo pfumala swipimelo
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta hetisisa ku twisisa loku tsariweke ehansi mayelana na xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Tsala swivutiso ebodweni.
 - b. Hlaya xivutiso xin'wana na xin'wana hi rito leri tlakukeke.
 - c. Hlamusela leswaku xivutiso xi lava nhlamulo ya njhani.
 - d. Xikombiso: Xana Anna a a ambale yini? Nhlamulo yi fanele ku hi byela hi swiambalo swa Anna.
 - e. Xikombiso: Xana u ehleketa leswaku Anna a a fanele a endle yini? Nhlamulo a yi kona eka xitori – vadyondzi va fanele ku ehleketa hi mavonelo ya vona.
 - f. Hlamusela vadyondzi leswaku ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana ku na marito lama nga tsariwa ya ku sungula xivulwa. Hlamusela leswaku va fanele ku ma tirhisa ku va pfuna ku tsala nhlamulo ya vona.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto kutani va tsala siku na nhlokomhaka leyi nge: Ntwisiso.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa 'swiphemu swo sungula xivulwa' ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana na ku tsala nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana etibukwini ta vona.
 - c. Lerisa vadyondzi ku tirhisa vutivi bya vona bya mipfumawulo ku tsala marito lama va nga ma tiviki. Va fanele ku vula rito hi ku nonoka va tlhela va tsala mipfumawulo leyi va yi twaka.
 - d. Swivutiso na swiphemu swo sungula xivulwa
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ntwisiso lowu tsariweke

1. **Xana lexi i xitori xa muxaka muni?**
Lexi i xitori xo ka xi nga ri ntiyiso / xitori xa ntiyiso.
2. **Xana xitori lexi xi humelela kwihi?**
Xitori lexi xi humelela e...
3. **Xana xikolo xa le hansi xa Rebeca a xi vitaniwa mani?**
Xikolo xa Rebeca a xi vitaniwa...

4. **I yini leswi Rebeca a swi xiyeke loko a ri exikolweni xa le henhla?**
Rebeca u xiyele leswaku...
5. **Hi wihi nawu lowu Rebeca a lava ku wu cinca?**
Rebeca a lava ku cinca nawu lowu a wu vula leswaku...

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Itjho: umzombe lo sizokutlola: Ndhawu kumbe nchumu lowu u wu tsakelaka exikolweni.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tllilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Ndzi nghena xikolo xa ____.

Nchumu lowu ndzi wu tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndza wu tsakela hikuva...

Ndzi tlhela ndzi tsakela na...

Ndhawu leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Munhu loyi ndzi n'wi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndzi titwa ____ exikolweni hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 61.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Ku byela van'wana mahungu ya wena ya le xihundleni**
 - a. Hi byele leswaku mahungu ya wena ya vulavula hi yini. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - Kutani, byela van'wana mahungu ya wena.
 - Hi byele leswi humeleleke hi ku landzelelana loku nga fanela.
 - Hi byele hi timhakakulu mayelana na mahungu ya wena.
 - Hetelela hi ku hi byela hi ndlela leyi mahungu ya wena ma ku endleke u titwa hayona.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u byela van'wana mahungu ya wena, tsundzuka ku:
 - Hi byele leswaku mahungu ya wena ya vulavula hi yini
 - Hi byele leswaku swi humelerile rini
 - Hi byele leswaku swi humelerile mani
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tllasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: r, v
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: r**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: v**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 63.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongol hi matsalelol yol koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintihol ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yol vumba:** *↗*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *↗*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *↗*
 - a. Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *↗*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 99

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Matimba ya dyondzo.
- b. Vula u ku: Xitori lexi xa ntiyiso xi humelerile kwalomu ka 2012, ku nga ri khale ngopfu. Malala na ndyangu wa yena a va tshama endhawini leyi nga na ku rhula ya le Pakisitani. Kambe endzhaku ka sweswo Matalibani, ku nga ntlawa wa vavanuna lava nga na milawu yo tika mayelana na vukhongeri na ndlela leyi vanhu va faneleke va hanya hayona, va tekile ndhawu yoleyo va yi fuma. Va sindzisile leswaku vanhwanyana va tshika ku ya exikolweni. Malala na ndyangu wa yena a va pfumelelanangi na leswi, hikokwalaho ka xivindzi xa vona va tekile xiboho xo lwisana na maendlelo lama. Kambe ku humelele yini hi Malala? Yingisela xitori lexi xo tsakisa ku kuma leswi nga humelela.
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla ku yelana
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 63.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 53.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayele nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - Pakisitani: I tiko ra le ndzongeni wa Asia, leri tivekaka hi tintshava to leha na swakudya swo nandziha.
 - nkateko: Nkarhi wo endla nchumu lowunene, kufana na ku dyondza kumbe ku ringeta ntirho wuntshwa.
 - yirisa: Ku endla nawu wa leswaku nchumu wo karhi a wu pfumeleriwangi.
 - yirisiwile: Nchumu lowu nga pfumeleriwiki ku endliwa kumbe lowu tlulaka milawu.
 - bulogo: Ndhawu eka inthanete laha munhu a tsalaka miehleketo na switori swa yena leswaku van'wana va swi hlaya.
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta mipfumawulo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
Firizi: y, p
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mpfumawulo 1: y**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
2. **Pfluxeta mpfumawulo 2: p**
 - a. Vula mpfumawulo ka nharhu.
 - b. Komba vadyondzi Khadi ra Firizi na ku hlaya mpfumawulo ka nharhu.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mpfumawulo.
 - d. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 64.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *R*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlani wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *R*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *R*
 - Vula: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *R*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela xivumbeko xa letere ra mudyondzi un'wana na un'wana.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 101

1. **Lulamisa vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: Matimba ya dyondzo
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 64.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 65.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humeleshaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - Vana a va ri karhi va lava...
 - Xihuku xa khale xa ku thwasela swa tidyondzo xi wele ehandle ka khapete...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelole, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humeleshaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta ku hlanganisa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta ku hlanganisa:** *hl+w*
 - a. Tsala switatisi swimbirhi leswi hambaneke eka bodo.
 - b. Kombela mudyondzi ku hlaya mpfumawulo wun'wana na wun'wana ivi a hlanganisa mipfumawulo.
 - c. Byela vadyondzi ku vula marito lama sungulaka hi kumbe ku tirhisa ku hlanganisa.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 66.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Rima, ririmi
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 95

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Matimba ya dyondzo
 - d. Vula u ku: Xitori lexi xa ntiyiso xi humelerile kwalomu ka 2012, ku nga ri khale ngopfu. Malala na ndyangu wa yena a va tshama endhawini leyi nga na ku rhula ya le Pakisitani. Kambe endzhaku ka sweswo Matalibani, ku nga ntlawa wa vavanuna lava nga na milawu yo tika mayelana na vukhongereri na ndlela leyi vanhu va faneleke va hanya hayona, va tekile ndhawu yoleyo va yi fuma. Va sindzisile leswaku vanhwanyana va tshika ku ya exikolweni. Malala na ndyangu wa yena a va pfumelelanangi na leswi, hikokwalaho ka xivindzi xa vona va tekile xiboho xo lwisana na maendlelo lama. Kambe ku humelele yini hi Malala? Yingisela xitori lexi xo tsakisa ku kuma leswi nga humelela.
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana
 - Vutisa vadyondzi: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Ndhawu kumbe nchumu lowu u wu tsakelaka exikolweni.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Ku hlayela nakambe ka munhu hi xiviri / xitlhokovetselo xa munhu hi xiviri
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka kombo.
 - SMR: W23.5.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasi u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Ndzi nghena xikolo xa ____.

Nchumu lowu ndzi wu tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndza wu tsakela hikuva...

Ndzi tlhela ndzi tsakela na...

Ndhawu leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Munhu loyi ndzi n'wi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndzi titwa ____ exikolweni hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 66.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *r, v, y, p, hl, w, i, e, a, l, k, t*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2–3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 67.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo koka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma pensele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Ririmi ra mina ri nonile.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 95

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Matimba ya dyondzo
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlanya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Ndhawu kumbe nchumu lowu u wu tsakelaka exikolweni.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Ndzi nghena xikolo xa ____.

Nchumu lowu ndzi wu tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndza wu tsakela hikuva...

Ndzi tlhela ndzi tsakela na...

Ndhawu leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Munhu loyi ndzi n'wi tsakelaka ngopfu exikolweni i...

Ndzi titwa ____ exikolweni hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 67.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximun-
huhatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: risana, vumba, yekere, pavalala, hlwerisa
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Hlwelelo ra vona a ri toloveleki.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 69.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 99

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: Matimba ya dyondzo
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlanga xitori hi mitlawana.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi tlanga xitori, hi fanele ku ringeta ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa hina xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa hina
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa hina
 - b. Hi ku komisa komba vadyondzi hilaha u nga ta endla hakona kufana na xin'wana xa swimunhuhakwa.
 - c. Ringeta ku ka u nga hlawuli ximunhuhakwankulu eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Hlayela leswaku ku na swimunhuhakwa swingani eka xitori.
 - b. Ava vadyondzi etlilasini hi mitlawana ya nhlayo yo ringana na swimunhuhakwa. Xikombiso, loko ku ri na swimunhuhakwa swa ntlhanu eka xitori, ava vadyondzi etlilasini hi mitlawana ya ntlhanuntlhanu.
 - c. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana ximunhuhakwa xo karhi eka ntlawana.
 - d. Humesa vadyondzi etlilasini kumbe eka ndhawu leyikulu leyi nga pfuleka.
 - e. Byela mitlawana leswaku yi tlanga xitori. Va fanele ku:
 - f. Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa vona xi swi endlaka na ku swi vula
 - g. Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa vona
 - h. Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa vona
 - i. Loko vadyondzi va ri karhi va tlanga xitori, rhendzeleka laha va nga kona na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 11

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko:** Ndhawu kumbe nchumu lowu u wu tsakelaka exikolweni.
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka kombo.
 - SMR:

Letere ro sungula ra xivulwa i letere lerikulu.

Ku tirhisiwa mihikahato leyi faneleke emakumu ka xivulwa.

Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 28
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni' emakumu ka pheji.
 - Dirowa layini leyi hlanganisaka xivulwa lexi nga eka bokisi ra wasi ku ya eka xivulwa lexi nga eka bokisi ra xitshopana.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipensele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 69.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 5 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambu ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 5 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhise tefonimi ta 5 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalol: Letela ndlela yo kandziyisa tsalwa ra wena

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Xikombiso xa
mudyondzisi:
Ntirho wa ku
tsala kusuka

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Loko tllasi yi nga si sungula, lulamisa bodo ya dyondzo leyi.**
 - a. Hlawula wun'wana wa mintirho yo tsala eka kotara. Dirowa u tlhela u tsala xikombiso xa wena xa ntirho eka bodo.
 - b. Katsa xihoxo eka SMR kusuka eka rito, ku fana na: Letere ro sungula ra xivulwa a hi letere lerikulu.
2. **Tivisa vukandziyisi eka vadyondzi.**
 - a. Vula: Vhiki leri hi ta kandziyisa xiphemu xa tsalwa ra hina ku suka eka kotara.
 - b. Vula: Loko hi kandziyisa tsalwa ra hina, hi ri lunghisela ku ri avela na vanhu van'wana. Hi hlawula ntirho wa hina lowunene ngopfu, hi wu endla wu hleleka ni ku twisiseka, naswona hi wu avela ni van'wana leswaku va wu hlaya ni ku ku tiphina hi wona.
 - c. Kombisa nkunguhato wa wena eka bodo. Hlamusela leswaku lowu i ntirho wo tsala lowu u wu hlawuleke ku wu kandziyisa.
3. **Kombisa swiletelo swa ku kandziyisa eka bodo.**
 - a. Dirowa nakambe u tsala tsalwa ra wena ebodweni. Endla leswi hi ndlela leyi hlelekeke naswona u katsa ni vuxokoxoko lebyi engetelekeke.
 - b. Hlaya tsalwa leri humaka eka nkunguhato wa wena hi rito leri tlakukeke.
 - c. Kombisa xihoxo lexi u xi endleke eka SMR. Vula: Ndzi endlile xihoxo. Letere ro sungula ra xivulwa a hi letere lerikulu. Ndzi nga lulamisa leswi loko ndzi kandziyisa.
 - d. Tsala xivulwa hi vuntshwa hi ndlela leyi hlelekeke.
 - e. Kombisa SMR leyi lulamisiweke: Letere ro sungula ra xivulwa i letere lerikulu.

Ku hlaya swin'we: Letela ndlela yo kandziyisa tsalwa ra wena

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Xikombiso xa
mudyondzisi:
Ntirho wa ku
tsala kusuka
eka Kotara
ya 1

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawwa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 6 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 6 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhise tefonime ta 6 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalol: Vadyondzi va anakanyisisa no hlawula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Loko tlilasi yi nga si sungula, lunghiselela tsalwa leri kandziyisiweke eka phepha lerintshwa.**
 - a. Kopunula dirowini ya wena leyi kandziyisiweke na ku tsala eka phepha lerintshwa ku komba vadyondzi.
 - b. Tiyiseka leswaku u hlayisa tsalwa ra wena leri kandziyisiweke leswaku ri ta tirhisiwa eka dyondzo leyi nyikiwaka ya mbulavulo.
2. **Lerisa vadyondzi ku anakanyisisa hi matsalelo ya vona kusuka eka kotara.**
 - a. Nyika vadyondzi nkarhi wo hlaya hi matsalwa ya vona kusuka eka kotara.
 - b. Vutisa: Hi wihi ntirho wo tsala lowu u wu tsakelaka ku suka eka kotara leyi?
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana ntirho wa vona wo tsala lowu va wu tsakelaka ku suka eka kotara.
3. **Lerisa vadyondzi ku hlawula xiphemu xa tsalwa leri va nga ta ri kandziyisa.**
 - a. Vutisa: Hi rihi tsalwa leri u nga ta ri kandziyisa no ri ava eka kotara leyi?
 - b. Nyika vadyondzi nkarhi wo hlawula leswaku hi wihi ntirho wo tsala lowu va nga ta wu kandziyisa.
 - c. Lerisa vadyondzi ku byela mutirhisani leswaku i ntirho wihi wo tsala lowu va nga ta wu kandziyisa.
4. **Lerisa vadyondzi ku kandziyisa eka phepha leri baseke, leswaku ntirho wa vona wu ta kombisiwa.**
 - a. Vula: Loko hi kandziyisa, a hi tsali etibukwini ta hina tanihi ntolovelolo. Hi tsala eka phepha leri baseke, leswaku ntirho wa hina wu ta aviwa hi ku olova.
 - b. Kombisa vadyondzi xikombiso xa wena xa ntirho lowu kandziyisiweke eka phepha leri baseke.
 - c. Nyika maphepha lama baseke leswaku ma kandziyisiwa.
5. **Lerisa vadyondzi ku sungula ku kandziyisa.**
 - a. Vula: Sweswi sungula ku kandziyisa ntirho wa wena. Tsundzuka ku yi endla yi hlelekile naswona yi va erivaleni, leswaku yi lunghekela ku aviwa ni van'wana.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va anakanyisisa no hlawula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawwa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfuxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 7 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 7 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 7 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalot: Vadyontdzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyontdzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyontdzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Vadyontdzi va kandziyisa tsalwa ra vona.**
 - a. Vula: Namuntlha hi ta heta ku kandziyisa xiphemu xa tsalwa ra hina.
 - b. Vula: Loko hi kandziyisa tsalwa ra hina, hi ri lunghisela ku ri avela na vanhu van'wana. Hi hlawula ntirho wa hina lowunene ngopfu, hi wu endla wu hleleka ni ku twisiseka, naswona hi wu avela ni van'wana leswaku va wu hlaya ni ku ku tiphina hi wona.
2. **Lerisa vadyontdzi ku ya emahlweni va kandziyisa.**
 - a. Vula: Sweswi yana emahlweni u kandziyisa ntirho wa wena wa ku sukela tolo. Tsundzuka ku yi endla yi hleleka naswona yi twisiseka, leswaku yi lulamela ku avelana ni van'wana.
3. **Rhendzeleka etlilasini u pfuna vadyontdzi hi un'weun'we.**
 - a. Pfuna vadyontdzi lava tikeriwaka ku hlawula no kandziyisa xiphemu xa tsalwa ra vona.

Ku hlaya swin'we: Vadyontdzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyontdzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyontdzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku tsala: Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 8 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 8 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 8 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalot: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Tivisa ku nyikela mbulavulo eka vadyondzi.**
 - a. Vula: Vhiki leri hi ta humesa tsalwa ra hina leri kandziyisiweke.
 - b. Vula: Loko hi nyikela tsalwa ra hina, hi avelana na van'wana. Hi hlamusela leswi hi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra hina. Hi vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku van'wana va swi twa.
 - c. Vula: Loko hi heta ku vulavula, hi nga fambafamba etlilasini hi ya komba van'wana leswi hi nga dirowa.
 - d. Vula: Loko van'wana va ri karhi va nyikela mbulavulo, hi yingisela hi vukheta. Minkarhi hinkwayo hi kombisa musa ni ku ba mavoko loko va hetile.
2. **Letela ku nyika mbulavulo eka tlilasini.**
 - a. Khoma nkunguhato wa wena lowu kandziyisiweke leswaku un'wana ni un'wana a ri vona.
 - b. Hi ku hatlisa hlamusela leswi u nga dirowa ivi u hlaya tsalwa ra wena. Letela ku vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku un'wana ni un'wana a ta swi twa.
 - c. Lerisa vadyondzi leswaku va ku ba mavoko loko u heta.
3. **Fambafamba etlilasini u komba un'wana ni un'wana xifaniso xa wena.**
4. **Lerisa vadyondzi ku tilulamisela ku nyikela mbulavulo.**
 - a. Vula: Ehleketa hi xivulwa xo hlamusela ku dirowa ka wena kutani u titoloveta ku hlaya tsalwa ra wena.
5. **Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku ehleketa no hlaya.**
6. **Lerisa vadyondzi ku nyikela mbulavulo eka mutirhisani.**
 - a. Lerisa vadyondzi ku hlamusela leswi van ga swidirowa na ku hlayela mutirhisani tsalwa ra vona.

Ku hlaya swin'we: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku ya emahlweni ka dyondzo leyi hundzeke.

Ku tsala: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku ya emahlweni ka dyondzo leyi hundzeke.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 9 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 9 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 9 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va nyika mbulavulo wa xitsariwa xa vona

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Ku tlhela u tivisa ku nyikela mbulavulo eka vadyondzi.**
 - a. Vula: Tsundzukani leswaku vhiki leri hi ta nyikela mbulavulo hi tsalwa ra hina leri kandziyisiweke.
 - b. Vula: Loko hi nyikela tsalwa ra hina, hi avelana na van'wana. Hi hlamusela leswi hi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra hina. Hi vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku van'wana va swi twa.
 - c. Vula: Loko hi heta ku vulavula, hi nga fambafamba etlilasini hi ya komba van'wana leswi hi nga dirowa.
2. **Vula: Loko van'wana va ri karhi va nyikela mbulavulo, hi yingisela hi vukheta. Minkarhi hinkwayo hi kombisa musa ni ku ba mavoko loko va hetile.**
3. **Vitana vadyondzi ku nyikela mbulavulo eka tlilasi.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
 - d. Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:

Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotso: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotso: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka.

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotso: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambeleso ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambeleso.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambeleso.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawo ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawa ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawa leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawa yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlaya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivontsalo: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka.

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

KOTARA YA 2 NKUNGUHATO WA MADYONDZISELO

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Ha titoloveta*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana hi titoloveta swilo swa muxaka muni?*
 - *Hikokwalahokayini hi titoloveta? Hikokwalahokayini swi ri swa nkoka?*
 - *Xana u titwa njhani loko u titoloveta nchumu wo karhi?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 72.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena:
N'wana u deya hi ku tshumuka.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka:
Xivuriso lexi xi kombisa leswaku eka hinkwaswo leswi hi kotaka ku swi endla, hi rhanga hi nga swi koti, ivi loko hi karhi hi swi endla masiku hinkwawo hi hetelela hi swi kota. Ku fana na n'wana loyi loko a dyondza ku famba, u rhanga a pfa a wa, mikarhi yin'wana a nga vaviseka, ku ri kona a kotaka ku famba handle ko wa.

Mipfumawulo: Pfluxeta Mipfumawulo: hinkwayo leyi nga dyondziwa eka Giredi ya 1

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Kotara ya 1
Mipfumawulo
Makhadi ya
Firizi

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
 - a. Byela vadyondzi ku yingisela vito ra vona.
 - b. Loko u ri karhi u vitanela mavito ya vadyondzi, va fanele ku hlaya mpfumawulo wa khadi ra Firizi leri u ri tlakuseleke ehenhla.
 - c. Vula vito ra mudyondzi un'wana. Mudyondzi loyi u fanele ku vula rito leri sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
 - d. Endla leswi hi ku hatlisa swinene. Endla swi languteka tanihi ntlangu wo tsakisa kambe lemuka vadyondzi lava tikeriwaka.
 - e. Loko mudyondzi a endla xihoxo, vula leswaku 'yingisela kahle' kutani u vula mpfumawulo.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 74.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Aka nkholuko wa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa kumbe swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**
 - Ku fikile ndhambi leyikulu etikweni.
 - Tolo a ku ri na dyambu ri hisa.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoko swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 119

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Zweli u endla bolo.*
- b. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi mufana loyi a vitaniwaka Tiyani loyi a lavaka ku tlanga bolo na vana lavakulu kambe a titwa a ri na tingana ngopfu ku kombela ku tlanga. Loko a hupa bolo, u endla xiboho xo titoloveta ekaya. A nga na bolo ya ntlango wa milenge, kutani u endla bolo hi ku tirhisa swilo leswi a swi kumaka endlwini ya ka vona. Tiyani u titoloveta ku raha bolo ya yena leyi a nga lo ti endlela ekaya siku na siku. Endzhaku ko titoloveta nkarhi lowo leha, u kotile ku antswa eka bolo ya milenge, ivi ku humelela nchumu wo tsakisa swinene....*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 74.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 72.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *bamba: Nchumu lowu kotaka ku bambabamba wu ya ehenhla na le hansi loko wu ba ehansi.*
 - *phutseriwile: Ku funengeta kumbe ku pfalela nchumu wo karhi hi phepha, pulasitiki kumbe lapi.*
 - *Xiendliwakaya: Xi endliwile ekaya hi ku tirhisa swilo leswi u nga na swona, ku nga ri swo swi xava exitolo.*
 - *ku kora: Ku howisa bolo eka bolo ya milenge hi ku raha bolo yi nghena etipaleni.*
 - *ku khomiwa hi tingana: Ku titwa u nyuma kumbe u nga ntshuxekangi hikuva nchumu wo karhi wu nga fambangi kahle.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta Mipfumawulo: hinkwayo leyi nga dyondziwa eka Giredi ya 1

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Kotara ya 1
Mipfumawulo
Makhadi ya
Firizi

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
 - a. Byela vadyondzi ku yingisela vito ra vona.
 - b. Loko u ri karhi u vitanela mavito ya vadyondzi, va fanele ku hlaya mpfumawulo wa khadi ra Firizi leri u ri tlakuseleke ehenhla.
 - c. Vula vito ra mudyondzi un'wana. Mudyondzi loyi u fanele ku vula rito leri sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
 - d. Endla leswi hi ku hatlisa swinene. Endla swi languteka tanihi ntlangu wo tsakisa kambe lemuka vadyondzi lava tikeriwaka.
 - e. Loko mudyondzi a endla xihoxo, vula leswaku 'yingisela kahle' kutani u vula mpfumawulo.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 75.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Aka nkholuko wa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa kumbe swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**

Vanhu va gomulana, ivi va rivalelana.
Ndzi ta torha, ndzi kombela mati.

 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoko swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 121

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Zweli u endla bolo*.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangana njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 75.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *titoloveta: Ku endla nchumu wo karhi hi ku vuyelela leswaku u antswa eka wona.*
 - *matshalatshala: Ku ringeta hinkwaswo leswi u nga swi kotaka ni ku tirha hi matimba eka nchumu wo karhi.*
 - *antswisa: Ku antswa eka nchumu wo karhi ku tlula eku sunguleni.*
 - *ku tiyimisela: Ku nga heli matimba na ku endla xiboho xo tshamela ku ringeta, hambiloko nchumu wo karhi wu karhata.*
 - *ku phikelela: Ku ya emahlweni u tirha eka nchumu wo karhi hi ku vuyelela, hambiloko swi teka nkarhi wo leha ku antswisa.*
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 76.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - *Ku titoloveta swi hi pfuna ku antswisa. Loko hi endla nchumu wo karhi hi ku vuyelela, ha antswa eka wona. Hi nga ha va hi nga swi endli kahle ro sungula, kambe nkarhi wun'wana na wun'wana loko hi titoloveta, ha dyondza na ku antswisa. Vutshila byi kula hi katsongotsongo hi ku famba ka nkarhi.*
 - *Swihoxo i xiphemu xa ku dyondza. Munhu un'wana na un'wana u endla swihoxo loko a ri karhi a dyondza nchumu wuntshwa. Swihoxo a hi ku tsandzeka! Swi nga hi pfuna ku vona leswi hi faneleke hi ti antswisa eka swona. Loko hi tshamela ku ringeta, hi nga ti antswisa.*
 - *Matshalatshala ya na nkoka ku tlula vuswikoti bya ntumbuluko. Ku va na vuswikoti bya nchumu wo karhi a swi vuli leswaku u hlawulekile kumbe u na masalamusi. Vuswikoti byo tala byi huma eka ku tirha hi matimba na ku phikelela. Loko hi titoloveta nkarhi na nkarhi naswona hi ringeta hi matimba hinkwawo, hi nga fikelela swikongomelo swa hina.*

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. **Swivutiso:**

- a. *Xana hi kwihi ku hambana loku u ku vonaka exikarhi ka xifaniso xo pendiwa xo sungula na xo hetelela? Xana u ehleketa leswaku munhu yoloye u endle yini leswaku a antswa nkarhi wun'wana na wun'wana?*
- b. *Xana u ehleketa leswaku va titwe njhani loko va sungula? Xana va titwa njhani sweswi?*
- c. *Hikokwalahokayini ku titloveta ku ri ka nkoka loko hi lava ku tiantswisa eka nchumu wo karhi?*

Mipfumawulo: Tlanga ntlango wo lemukisa fonemiki. Mpfumawulo wa kona i ... Ndzi lava ku...

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va ku yingisela.**
2. **Kombisa ntlango hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Munhu loyi a nga eku tlangeni u vula leswaku: Mpfumawulo i P, ndzi lava MAVITO YA VANHWANYANA.
 - b. Vadyondzi va yimisa mavoko loko va kota ku ehleketa hi vito ra nhwanyana leri nga na mpfumawulo wa P.
 - c. Munhu loyi a va kombetelaka u pfumelela munhu un'wana na un'wana ku vula vito ra vona. A va fanelangi ku vuyelela vito leri nga vuriwa.
 - d. Munhu wa vu 5 loyi a nga ta vula vito hi ndlela leyi nga fanela ku nghena yena a tlanga.
 - e. Munhu lontshwa loyi a nga eku tlnageni u vula leswaku: Mpfumawulo i M, ndzi lava TINXAKA TA SWAKUDYA.
 - f. Ntlango wu ya emahlweni hi ndlela yoleyo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 77.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Aka nkholuko wa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa kumbe swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**

Tana ndzi ku luma ndleve.
Vurhongo byi va fayile hinkwavo.

 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoko swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 121

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Zweli u endla bolo.*
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi mufana loyi a vitaniwaka Tiyani loyi a lavaka ku tlanga bolo na vana lavakulu kambe a titwa a ri na tingana ngopfu ku kombela ku tlanga. Loko a hupa bolo, u endla xiboho xo titoloveta ekaya. A nga na bolo ya ntlango wa milenge, kutani u endla bolo hi ku tirhisa swilo leswi a swi kumaka endlwini ya ka vona. Tiyani u titoloveta ku raha bolo ya yena leyi a nga lo ti endlela ekaya siku na siku. Endzhaku ko titoloveta nkarhi lowo leha, u kotile ku antswa eka bolo ya milenge, ivi ku humelela nchumu wo tsakisa swinene....*
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa rihlanganisi ra 'na' ku hlanganisa swilo swimbirhi leswi fambelanaka kumbe miehleketo.
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: Ndzi ti tolovetile bolo ya milenge. Ndzi ti tolovetile ku hlaya. Ndzi ti tolovetile bolo ya milenge na ku hlaya.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Ndzi titoloveta ku tsala. Ndzi titoloveta Tinhlayo.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi nga tirhisa njhani 'na' ku hlanganisa swivulwa leswi swimbirhi?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi: Loko hi ri na swivulwa swimbirhi leswi vulavulaka hi mhaka yo fana, hi nga swi hlanganisa hi ku tirhisa rihlanganisi 'na'. Hi nga hlanganisa swivulwa leswi swimbirhi hi ndlela leyi: Ndzi titoloveta ku tsala na ku titoloveta Tinhlayo. Mikarhi yin'wana hi nga endla leswaku xivulwa xi koma hi ku susa marito lama vuyelelaka, kufana na leswi: Ndzi titoloveta ku tsala na Tinhlayo.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - Ndzi rhandza ku tlanga bolo ya milenge. Ndzi rhandza ku tlanga netibolo.
 - Hi ya exitolo. Hi ya ephakeni.
 - Ndzi ta endla ntirhokaya wa mina wa Tinhlayo. Ndzi ta endla ntirhokaya wa mina wa ku tsala.
- Hlamusela vadyondzi: Titolovete ku hlanganisa swivulwa leswi hi ku tirhisa rihlanganisi 'na'.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 77.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Tlanga ntlango wo lemukisa fonemiki. Mpfumawulo wa kona i ... Ndzi lava ku...

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va ku yingisela.**
2. **Kombisa ntlango hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Munhu loyi a nga eku tlangeni u vula leswaku: Mpfumawulo i P, ndzi lava MAVITO YA VANHWANYANA.
 - b. Vadyondzi va yimisa mavoko loko va kota ku ehleketa hi vito ra nhwanyana leri nga na mpfumawulo wa P.
 - c. Munhu loyi a va kombetelaka u pfumelela munhu un'wana na un'wana ku vula vito ra vona. A va fanelangi ku vuyelela vito leri nga vuriwa.
 - d. Munhu wa vu 5 loyi a nga ta vula vito hi ndlela leyi nga fanela ku nghena yena a tlanga.
 - e. Munhu lontshwa loyi a nga eku tlangeni u vula leswaku: Mpfumawulo i M, ndzi lava TINXAKA TA SWAKUDYA.
 - f. Ntlango wu ya emahlweni hi ndlela yoleyo.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 78.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Aka nkholuko wa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa kumbe swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**

A hi koti no sweka hikuva tihunyi ta tsakama.
Tindleve ta wena ti pfariwile hi mhula.

 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoko swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 121

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Zweli u endla bolo*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Nkarhi lowu ndzi nga ka ndzi nga tshiki.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: A ndzi lava ku dyondza ku...
A swi tika, kambe a ndzi tshikangi. Ndzi...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Ndhawu leyi u nga ta yi endzela.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Hi wihi nchumu lowu u ringeteke ku wu dyondza kumbe ku wu endla?
 - Hikokwalahokayini a swi tika eku sunguleni?
 - Xana u swi twile njhani loko se swi tika?
 - Xana u endlile yini leswaku u ya emahlweni u titoloveta kumbe u ringeta?
 - Xana u kona loyi a ku pfuneke? Njhani?
 - Hi swihi swihoxo leswi u swi endleke endleleni?
 - Ku humelerile yini eku heteleleni?
 - Xana u titwe njhani loko eku heteleleni u humelerile kumbe u antswile?
 - Xana u dyondzile yini hi ku titoloveta na ku ka u nga tshiki?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

A ndzi lava ku dyondza...

Eku sunguleni, ndzi...

Ndzi titwe...

... u ndzi pfunile hi...

Ndzi yile emahlweni ndzi titoloveta hi...

Mikarhi yin'wana, a ndzi lava ku...

Hi ku nonoka, ndzi sungurile ku...

Eku heteleleni, ndzi...

Leswi swi ndzi dyondzisile...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 78.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Kambela ku khowuda hi ndlela ya nkamafundza

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mayelana na mina'.
 - b. Tsala swiphemu swo sungula xivulwa leswi landzelaka eka bodo:
Hinkwaswo mayelana na mina
Vito ra mina i...
Ndzi hanya hi...
Vanghana va mina i...
Ndzi rhandza ku...
A ndzi rhandza ku...
Ntlango wa thelevhixini lowu ndzi wu tsakelaka i...
Ndzi tsakela leswi hikuva...
2. **Byela vadyondzi ku kopa na ku hetisa swivulwa.**
 - a. Byela vadyondzi leswaku va tirha hi vox.
 - b. Va byele leswaku va tsala marito hilaha ma twalaka hakona – a swi na mhaka na loko va endla swihoxo.
3. **Lemuka vutivi bya vadyondzi bya mpfumawulo na ku titshemba.**
 - a. I vadyondzi vahi lava nga hetisa swivulwa hi ku titshemba?
 - b. I vadyondzi vahi lava tirhisaka vutivi bya vona bya mpfumawulo ku khowuda marito mo tala hi ndlela leyi nga fanela?
 - c. I vadyondzi vahi lava tikeriwaka ku khowuda marito?
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 80.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 121

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Zweli u endla bolo*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta dirowa na ku tsala hi xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Xiphemu lexi ndzi xi tsakelaka ngopfu eka xitori a ku ri loko...
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - d. Dirowa xifaniso hi xihatla ebodweni. Loko u ri karhi u dirowa, hlamusela leswi u swi dirowaka.
 - e. Engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi mayelana na ku dirowa ka wena: Ndzi tsakerile...
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va kanerisana hi tinhlamulo ta vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Kutani, lerisa vadyondzi ku dirowa xiphemu xexo xa xitori eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - e. Pfuna vadyondzi ku engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi eka leswi va swi diroweke.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Nkarhi lowu ndzi nga ka ndzi nga tshiki.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

A ndzi lava ku dyondza...

Eku sunguleni, ndzi...

Ndzi titwe...

... u ndzi pfunile hi...

Ndzi yile emahlweni ndzi titoloveta hi...

Mikarhi yin'wana, a ndzi lava ku...

Hi ku nonoka, ndzi sungurile ku...

Eku heteleleni, ndzi...

Leswi swi ndzi dyondzisile...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 80.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: c, nh**
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: c, nh, a, e, h, l
 - b. Vula rito leri landzelaka: *ceceleta*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: xk: *c-e-c-e-l-e-t-a*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *vunhenha*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 82.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *↗*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *↗*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *↗*
 - a. Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *↗*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 131

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Li Jie*, mucopi wa nyiko yo hlamarisa.
- b. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Li Jie, wanuna loyi a a ri na vuswikoti swinene eka ku copa miseve. Munhu un'wana na un'wana u n'wi bumabumerile naswona a vula leswaku hi yena mucopi wa miseve lonene ngopfu. Hikokwalaho ka leswi, u sungurile ku tinyungubyisa na ku tikukumuxanyana. Siku rin'wana, mukhalabye un'wana u n'wi byerile leswaku vuswikoti byi huma eka ku titoloveta ku nga ri hi ku va munhu wo endla swilo swo hlamarisa kumbe swo hlawuleka. Li Jie, na vanhu va le mugangeni wa ka vona, va dyondzile leswaku ku tirha hi matimba na ku titoloveta hi swona swi hi endlaka hi va na vuswikoti eka swilo swo karhi.*
- c. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikambisiso.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 82.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 72.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *vuswikoti bya ntumbuluko: Ku va na vutshila swinene eku endleni ka nchumu wo karhi.*
 - *ku hlamarisa ku tlula ntolovelu: Swi kahle swinene ngopfu kumbe swa hlamarisa.*
 - *mucopi: Munhu loyi a duvulaka miseve hi ku tirhisa vurha.*
 - *ntlango wa vucopi: Ntlango kumbe nghingiriko wo duvula miseve eka nkongomiso wo karhi.*
 - *vurhonwana: Ku kota ku ba hi ku hetiseka laha u kongomisaka kona handle ko hupa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** *z, ch*
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *z, ch, a, i, l, n*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *mazingi*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: m-a-z-i-ng-i*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *chulula*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 83.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *R*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *R*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *R*
 - Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *R*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 133

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Li Jie, mucopi wa nyiko yo hlamarisa*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 83.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 84.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humeleshaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - Nhlikanhi wun'wana na wun'wana...
 - Loko ____ a sungula ku tlanga...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona.
Xikombiso: Hi ntlovelo, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humeleshaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: n, ch**
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: nch, a, i, l, m, u
 - b. Vula rito leri landzelaka: $nchumu$
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: $xk: n-ch-u-m-u$
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: $nchila$.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 85.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
ribye. Rahele
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 133

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Li Jie, mucopi wa nyiko yo hlamarisa*
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Li Jie, wanuna loyi a a ri na vuswikoti swinene eka ku copa miseve. Munhu un'wana na un'wana u n'wi bumabumerile naswona a vula leswaku hi yena mucopi wa miseve lonene ngopfu. Hikokwalaho ka leswi, u sungurile ku tinyungubyisa na ku tikukumuxanyana. Siku rin'wana, mukhalabye un'wana u n'wi byerile leswaku vuswikoti byi huma eka ku titoloveta ku nga ri hi ku va munhu wo endla swilo swo hlamarisa kumbe swo hlawuleka. Li Jie, na vanhu va le mugangeni wa ka vona, va dyondzile leswaku ku tirha hi matimba na ku titoloveta hi swona swi hi endlaka hi va na vuswikoti eka swilo swo karhi.*
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso.
 - Vutisa vadyondzi: Hi ntolovelo hi dyondza swo karhi eka xitori. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri lowunene kumbe lowu hoxekeke. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri wunene kumbe wo biha. Xana u dyondze yini eka xitori lexi?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Nkarhi lowu ndzi nga ka ndzi nga tshiki.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Ku hlayela nakambe ka munhu hi xiviri / xitlhokovetselo xa munhu hi xiviri
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka nhungu.
 - SMR: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula u ku: Let's look at your mind map and use it to begin writing.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

A ndzi lava ku dyondza...

Eku sunguleni, ndzi...

Ndzi titwe...

... u ndzi pfunile hi...

Ndzi yile emahlweni ndzi titoloveta hi...

Mikarhi yin'wana, a ndzi lava ku...

Hi ku nonoka, ndzi sungurile ku...

Eku heteleleni, ndzi...

Leswi swi ndzi dyondzisile...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 85.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *ch, nh, u, l, z, m, i, n, a, c, g, e*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2–3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 86.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Ribye ri mukile na Rahele.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 133

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Li Jie, mucopi wa nyiko yo hlamarisa*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Hi ntolovelo hi dyondza swo karhi eka xitori. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri lowunene kumbe lowu hoxekeke. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri wunene kumbe wo biha. Xana u dyondze yini eka xitori lexi?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Nkarhi lowu ndzi nga ka ndzi nga tshiki.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Nghenisa rihlawuli eka xin'wana na xin'wana xa swivulwa swa wena.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

A ndzi lava ku dyondza...

Eku sunguleni, ndzi...

Ndzi titwe...

... u ndzi pfunile hi...

Ndzi yile emahlweni ndzi titoloveta hi...

Mikarhi yin'wana, a ndzi lava ku...

Hi ku nonoka, ndzi sungurile ku...

Eku heteleleni, ndzi...

Leswi swi ndzi dyondzisile...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 86.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: cukumeta, munhu, zingi, choko, nchila
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: DICSSEN22
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 88.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 133

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Li Jie, mucopi wa nyiko yo hlamarisa*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlanga xitori hi mitlawwa.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi tlanga xitori, hi fanele ku ringeta ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa hina xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa hina
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa hina
 - b. Hi ku komisa komba vadyondzi hilaha u nga ta endla hakona kufana na xin'wana xa swimunhuhakwa.
 - c. Ringeta ku ka u nga hlawuli ximunhuhakwankulu eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Hlayela leswaku ku na swimunhuhakwa swingani eka xitori.
 - b. Ava vadyondzi etlilasini hi mitlawwa ya nhlayo yo ringana na swimunhuhakwa. Xikombiso, loko ku ri na swimunhuhakwa swa ntlhanu eka xitori, ava vadyondzi etlilasini hi mitlawwa ya ntlhanuntlhanu.
 - c. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana ximunhuhakwa xo karhi eka ntlawa.
 - d. Humesa vadyondzi etlilasini kumbe eka ndhawu leyikulu leyi nga pfuleka.
 - e. Byela mitlawwa leswaku yi tlanga xitori. Va fanele ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa vona xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa vona
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa vona
 - f. Loko vadyondzi va ri karhi va tlanga xitori, rhendzeleka laha va nga kona na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 1, pheji
ra 801

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko: Nkarhi lowu ndzi nga ka ndzi nga tshiki.**
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala ndzimana leyi nga na swivulwa swa kwalomu ka nhungu.
 - SMR: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
4. **Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.**
5. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
6. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 80
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni' emakumu ka pheji. Tsala nhlamuselo ya wena n'wini. Tsala hileswi u langutekisaka xiswona.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 88.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Hi vatsari*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana ku tsala ku tirhisiwa yini?*
 - *Hikokwalahokayini vanhu va tsala?*
 - *Xana hi swihi switirhisiwa leswi tirhisiwaka ku tsala?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 90.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena: Mukhomi wa xitsalo u hlula mukhomi wa xibalesa.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: Xivuriso lexi xi humelerisa mhaka ya leswaku munhu loyi a hlamuselaka timhaka u na matimba ku tlula loyi a nga khoma xibalesa hikuva loyi a nga khoma xitsalo a nga tsala swilo leswi nga ta ha hlayiwaka ni le ka malembe lama mutsari a nga ta va a file. Hikokwalaho ka sweswi, loyi a nga khoma xitsalo u va a hlule loyi a nga khoma xibalesa.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: *uu, j***
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *uu, j, a, e, l, m*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *jumela*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: j-u-m-e-l-a*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *bukuu*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 92.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba: ↴**
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: ↴
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba: ↴**
 - a. Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala: ↴**
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 145

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Buku yo sungula ya Stacey*.
- Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Stacey Fru, nhwanyana wo huma eJoni loyi a rhandza tibuku kusukela loko a ha ri ntsongo swinene. Loko a ri na malembe ya kombo ntsena, u tsarile buku ya yena n'wini leyi thyiweke Smelly Cats. A lava leswaku vana van'wana va yi hlaya. Hi ku pfuniwa hi vatswari va yena na muhleri, buku ya yena yi kandziyisiwile. A hi mutsari wa tibuku ntsena - u tlhela a va munhu loyi a rhandzaka ku hluvukisa vutomi bya vanhu van'wana, xivulavuri, na mupfuni eka muganga wa ka vona. U dyondzisa van'wana leswaku a wu si tshama u va ntsongo ku landzelela mitorho ya wena.*
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 92.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 90.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *kandziyisa: Ku kandziyisa no avelana buku kumbe xitori leswaku vanhu van'wana va ta xi hlaya.*
 - *hlela: Ku kambela no lulamisa matsalelo leswaku ma va erivaleni, ku antswa, kumbe ku lulamisa swihoxo.*
 - *muhleri: Munhu loyi a pfunaka mutsari ku antswisa ntirho wa yena hi ku kambela mapeletelo, ririmi na miehleketo.*
 - *ku simekiwa ka buku: Nkhuvo wo hlawuleka laha ku tivisiwaka na ku tlangeriwa buku leyintshwa.*
 - *manyunyuni: Ntsako lowu u nga na wona loko u endlile nchumu wo karhi kahle kumbe u tirhile hi matimba leswaku u fikelela nchumu wo karhi.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** *ng, ee*
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *ng, ee, e, h, l, m*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *ngulumelo*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: ng-u-l-u-m-e-l-o*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *nkhulee*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 93.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *f*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *f*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *f*
 - Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *f*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 147

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Buku yo sungula ya Stacey*.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 93.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *mutinari wa matsalwa: Munhu loyi a tsalaka buku kumbe xitori.*
 - *mutinari: Munhu loyi a avelanaka miehleketo hi ku tirhisa marito.*
 - *miehleketo: Mianakanyo kumbe pulani leyi u nga na yona emiehleketweni ya wena.*
 - *vayingiseri: Vanhu lava hlayaka kumbe ku yingisela tsalwa ra wena.*
 - *hlohlotela: Ku khutaza munhu un'wana ku ringeta nchumu wo karhi kumbe ku titsheмба.*
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 97.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - *Khale ka khaleni, vanhu va sungule ku tsala leswaku va kota ku hlayisa miehleketo na vuxokoxoko. Ku tsala a swi pfuna vanhu ku tsundzuka swilo, ku avelana mahungu na ku vula switori. Ku tsala i xin'wana xa switirho swa matimba swinene leswi vanhu va tshameke va swi tumbuluxa.*
 - *Vatsari va ehleketa hi vukheta hi miehleketo ya vona va nga si sungula ku tsala. Va tirhisa switirho swofana na tipenisele, maphepha kumbe tikhomphyutara. Ku tsala swa antswa loko hi ri karhi hi titoloveta, kufana na vuswikoti byin'wana na byin'wana.*
 - *A swi bohi leswaku u va munhu lonkulu leswaku u va mutinari. Vana va nga tsala switori no avelana miehleketo ya vona. Loko hi avelana matsalwa ya hina na van'wana, hi nga hlohlotela no tihlanganisa na vanhu.*

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku ngwisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. *Xana u vona yini eka mianakanyo ya swimbyarumbyaru? Xana u ehleketa leswaku munhu yoloye u tsala hi yini?*
- b. *Hikokwalahokayini vatsari va fanele ku ehleketa va nga si tsala?*
- c. *Xana vatsari va wu antswisa njhani ntirho wa vona?*

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: *njh***
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *njh, a, b, h, m, o*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *njhaho*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: njh-a-h-o*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *njholomba*.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 95.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
suka. Sesana
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 147

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Buku yo sungula ya Stacey*.
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Stacey Fru, nhwanyana wo huma eJoni loyi a rhandza tibuku kusukela loko a ha ri ntsongo swinene. Loko a ri na malembe ya kombo ntsena, u tsarile buku ya yena n'wini leyi thyiweke Smelly Cats. A lava leswaku vana van'wana va yi hlaya. Hi ku pfuniwa hi vatswari va yena na muhleri, buku ya yena yi kandziyisiwile. A hi mutsari wa tibuku ntsena - u tlhela a va munhu loyi a rhandzaka ku hluvukisa vutomi bya vanhu van'wana, xivulavuri, na mupfuni eka muganga wa ka vona. U dyondzisa van'wana leswaku a wu si tshama u va ntsongo ku landzelela mitorho ya wena.*
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
 - Vutisa vadyondzi: Switori swin'wana swi na vuxokoxoko byo tala! Xana u ringeta njhani ku byi tsundzuka?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tivisa nkongomelo wa SMR.**
 - a. Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tiyisisa leswaku rito leri endlaka (riendli) ri fambelana na loyi a ri endlaka (nhlokomhaka).
 - b. Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: U tsala xitori. Hi tsala switori.
 - c. Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Rito ro endla (riendli) ri fambelana na loyi a endlaka (nhlokomhaka).
2. **Titolovete SMR na vadyondzi.**
 - a. Tsala ebodweni: U tsala papila.
 - b. Vutisa vadyondzi: Xana hi nga cinca njhani xivulwa lexi ku tiyisisa leswaku rito leri endlaka (riendli) ri fambelana na loyi a swi endlaka (nhlokomhaka)?
 - c. Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
 1. Riendli ri fanele ku fambelana na nhlokomhaka. Loko hi vulavula hi munhu un'we (yena), hi rhangisa -u eka riendli. Xivulwa xo lulama hi lexi: U tsala papila.
3. **Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.**
 - a. Tsala ebodweni:
 - Dineo u tsala imeyili.
 - U rhandza ku tsala switori swo hlekisa.
 - Ndzi mutsari lonene.
 - b. Hlamusela vadyondzi: Lulamisa swivulwa leswi leswaku rito leri endlaka (riendli) ri fambelana na loyi a swi endlaka (nhlokomhaka).
 - c. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.
4. **Kamba ku twisisa ka vadyondzi.**
 - a. Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
 - b. Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - c. Kombela: Rito ro endla (riendli) ri fambelana na loyi a endlaka (nhlokomhaka).

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 95.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *n, i, jh, uu, jh, a, ng, l, e, k, o, u*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2–3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 96.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Sesana a buka masaka loko hi nuka.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 147

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Buku yo sungula ya Stacey*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Switori swin'wana swi na vuxokoxoko byo tala! Xana u ringeta njhani ku byi tsundzuka?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: U mutsari. Tsala hi buku leyi u nga tsakelaka ku yi tsala siku rin'wana.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Ndzi tsakela ku tsala buku mayelana na...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - a. Xana xitori xa wena xi vulavula hi yini?
 - b. I mani ximunhuhatwakulu?
 - c. Hlamusela ximunhuhatwakulu.
 - d. Xana xitori xi humelela kwihi?
 - e. Hi swihi swiphiqo leswi ximunhuhatwa xi langutaneke na swona?
 - f. Hi wihi nchumu lowu tsakisaka kumbe lowu hlamarisaka lowu humelelaka?
 - g. Xana ximunhuhatwa xi tlhantlha njhani xiphiqo?
 - h. Ku humelela yini emakumu ka xitori xa wena?
 - i. Xana u lava leswaku vanhu va titwa njhani loko va hlaya buku ya wena?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Ndzi lava ku tsala buku mayelana na...

Ximunhuhatwankulu...

Xitori lexi xi humelela e...

Eku sunguleni...

Kutani...

Ximunhuhatwa xi titwa...

Xiphiqo xi tlhantlhiwa loko...

Eku heteleleni...

Ndzi lava leswaku vanhu va titwa... loko va hlaya buku ya mina.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 96.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: hubuu, juma, sungula, bamfee, njhitamo
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Vana loko va huma xikolo vo bamfee!
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 98.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 147

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Buku yo sungula ya Stacey*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta hetisisa ku twisisa loku tsariweke ehansi mayelana na xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Tsala swivutiso ebodweni.
 - b. Hlaya xivutiso xin'wana na xin'wana hi rito leri tlakukeke.
 - c. Hlamusela leswaku xivutiso xi lava nhlamulo ya njhani.
 - d. Xikombiso: Xana Anna a a ambale yini? Nhlamulo yi fanele ku hi byela hi swiambalo swa Anna.
 - e. Xikombiso: Xana u ehleketa leswaku Anna a a fanele a endle yini? Nhlamulo a yi kona eka xitori – vadyondzi va fanele ku ehleketa hi mavonelo ya vona.
 - f. Hlamusela vadyondzi leswaku ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana ku na marito lama nga tsariwa ya ku sungula xivulwa. Hlamusela leswaku va fanele ku ma tirhisa ku va pfuna ku tsala nhlamulo ya vona.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto kutani va tsala siku na nhlokomhaka leyi nge: Ntwisiso.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa 'swiphemu swo sungula xivulwa' ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana na ku tsala nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana etibukwini ta vona.
 - c. Lerisa vadyondzi ku tirhisa vutivi bya vona bya mipfumawulo ku tsala marito lama va nga ma tiviki. Va fanele ku vula rito hi ku nonoka va tlhela va tsala mipfumawulo leyi va yi twaka.
 - d. Swivutiso na swiphemu swo sungula xivulwa
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ntwisiso lowu tsariweke

1. **Xana Stacey a ri na malembe mangani loko a tsala buku ya yena yo sungula?**
Stacey a ri... (na malembe ya 7 loko a tsala buku ya yena yo sungula.)
2. **Vito ra buku ya Stacey a ku ri yini?**
Vito ra buku a ku ri... (Swimanga swa risema.)
3. **Hikokwalahokayini Stacey a lulamisile ku simekiwa ka buku?**
U lulamisile ku simekiwa ka buku leswaku... (a ta kota ku byela vana van'wana na vatswari hi buku ya yena.)

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: U mutsari. Tsala hi buku leyi u nga tsakelaka ku yi tsala siku rin'wana.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasi u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Ndzi lava ku tsala buku mayelana na...

Ximunhuhatwankulu...

Xitori lexi xi humelela e...

Eku sunguleni...

Kutani...

Ximunhuhatwa xi titwa...

Xiphiqo xi tlhantliwa loko...

Eku heteleleni...

Ndzi lava leswaku vanhu va titwa... loko va hlaya buku ya mina.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 98.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vadyondzi
lava
hlawuriweke
va ta ta na
swifaniso swo
'Kombisa na
ku Byela'

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** oo, q
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: oo, q, a, e, f, n
 - b. Vula rito leri landzelaka: *pfotloo*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: xk: *p-f-o-t-l-oo*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *qegiwangi*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 100.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *t*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *t*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *t*
 - a. Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *t*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 161

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Vatsari vo sungula va misava.
- b. Vula u ku: *Xitori lexi xi hlamusela hilaha vutsari byi tumbuluxiweke hakona khale swinene. Endhawini leyi vitaniwaka Sumer, vanhu a va lava ndlela yo hlayisa rhekhodi ya swakudya na nhundzu leyi hlayisiweke etitempeleni. Vatsari va sungurile ku dirowa swifaniso eka swiphepherhele swa vumba leswaku va rhekhoda leswi hlayisiweke. Hi ku famba ka nkarhi, swifaniso leswi swi hundzuke mifungho. Ku tsala swi pfunile vanhu ku rhekhoda miehleketo, ku vula switori na ku rhumela mahungu. Ku tumbuluxiwa ka ku tsala swi cincile misava hilaha ku nga heriki.*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Langutisisa ku twisisa.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 100.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 90.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *tempele: Muako wo hlawuleka laha vanhu va yaka kona va ya khongela swikwembu swa vona.*
 - *ndhawu yo hlayisela swilo: Ndhawu leyi nhundzu, swakudya kumbe mphakelo swi hlayisiwaka eka yona hi ndlela leyi hlayisekeke.*
 - *xiphepherhele: Xiphepherhele xa vumba lexi vanhu khale a va tsala eka xona ku nga si sunguriwa maphepha.*
 - *vuxokoxoko: Ku va na swiphemu swo tala leswitsongo kumbe swivumbeko swa vukheta leswi katsiweke.*
 - *mfungho: Mfungho lowu yimelaka nchumu wun'wana, kufana na xifaniso kumbe xivumbeko lexi nga na nhlamuselo yo hlawuleka.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: *ii, qh***
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *ii, qh, a, e, h, i*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *khwixii*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: qh-a-p-e-k-i-l-e*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *qhapekile*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 101.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *J*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *J*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *J*
 - Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *J*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 163

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Vatsari vo sungula va misava*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 101.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 102.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelalaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - A ku ri vusiku byo hlawuleka...
 - ____ a lava ku komba ndyangu wa yena...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelo, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelalaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: *qh, w***
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *qhw, a, e, i, r, w*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *qhweta*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: qh-w-e-t-a*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *qhwaveriwa*.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 103.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
tela. Jalani
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 163

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Vatsari vo sungula va misava*
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xi hlamusela hilaha vutsari byi tumbuluxiweke hakona khale swinene. Endhawini leyi vitaniwaka Sumer, vanhu a va lava ndlela yo hlayisa rhekhodi ya swakudya na nhundzu leyi hlayisiweke etitempeleni. Vatsari va sungurile ku dirowa swifaniso eka swiphepherhele swa vumba leswaku va rhekhoda leswi hlayisiweke. Hi ku famba ka nkarhi, swifaniso leswi swi hundzuke mifungho. Ku tsala swi pfunile vanhu ku rhekhoda miehleketo, ku vula switori na ku rhumela mahungu. Ku tumbuluxiwa ka ku tsala swi cincile misava hilaha ku nga heriki.*
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Langutisisa ku twisisa.
 - Vutisa vadyondzi: Xana u tshama u titwa u nga twisisa nchumu loko hi ri karhi hi hlaya xitori hikuva u lahlekela hi ku landzelerisa leswi a swi humelela? Xana leswi swi ku endle u titwa njhani?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: U mutsari. Tsala hi buku leyi u nga tsakelaka ku yi tsala siku rin'wana.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Xitori xo tumbuluxiwa / xo ka xi nga ri xa ntiyiso
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala kwalomu ka tindzimana timbirhi, yin'wana na yin'wana yi ri na nhlokomhaka ya yona.
 - SMR: Rito ro endla (riendli) ri fambelana na loyi a endlaka (nhlokomhaka).
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketi.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula u ku: Let's look at your mind map and use it to begin writing.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Ndzi lava ku tsala buku mayelana na...

Ximunhuhatwankulu...

Xitori lexi xi humelela e...

Eku sunguleni...

Kutani...

Ximunhuhatwa xi titwa...

Xiphiqo xi tlhantlhiwa loko...

Eku heteleleni...

Ndzi lava leswaku vanhu va titwa... loko va hlanya buku ya mina.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switolovento na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 103.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula: a, qh, e, t, w, v, q, u, y, b, m, l**
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 104.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.

- Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
- Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.

2. Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:

Talani a tela ku teka tintiho.

- Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
- Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
- Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 163

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Vatsari vo sungula va misava*
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Langutisisa ku twisisa.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana u tshama u titwa u nga twisisa nchumu loko hi ri karhi hi hlaya xitori hikuva u lahlekela hi ku landzelerisa leswi a swi humelela? Xana leswi swi ku endle u titwa njhani?

2. Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi xifaniso.
- Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
- Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: U mutsari. Tsala hi buku leyi u nga tsakelaka ku yi tsala siku rin'wana.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Nghenisa rihlawuli eka xin'wana na xin'wana xa swivulwa swa wena.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Ndzi lava ku tsala buku mayelana na...

Ximunhuhatwankulu...

Xitori lexi xi humelela e...

Eku sunguleni...

Kutani...

Ximunhuhatwa xi titwa...

Xiphiqo xi tlhantlhiwa loko...

Eku heteleleni...

Ndzi lava leswaku vanhu va titwa... loko va hlaya buku ya mina.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 104.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: wenoo, quva, nyakwii, qhavula, qhwava
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Leswi leri a hi ri kumile ro sungula ri nga qhwaya aredzi.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 106.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 163

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Vatsari vo sungula va misava*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta dirowa na ku tsala hi xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Xiphemu lexi ndzi xi tsakelaka ngopfu eka xitori a ku ri loko...
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - d. Dirowa xifaniso hi xihatla ebodweni. Loko u ri karhi u dirowa, hlamusela leswi u swi dirowaka.
 - e. Engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi mayelana na ku dirowa ka wena: Ndzi tsakerile...
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va kanerisana hi tinhlamulo ta vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Kutani, lerisa vadyondzi ku dirowa xiphemu xexo xa xitori eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - e. Pfuna vadyondzi ku engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi eka leswi va swi diroweke.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 1, pheji
ra 1341

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko: U mutsari. Tsala hi buku leyi u nga tsakelaka ku yi tsala siku rin'wana.**
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala kwalomu ka tindzimana timbirhi, yin'wana na yin'wana yi ri na nhlokomhaka ya yona.
 - SMR: Rito ro endla (riendli) ri fambelana na loyi a endlaka (nhlokomhaka).
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 134
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni'. Kunguhata ku tsala xitori xa wena n'wini.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 106.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Hi na ntwelavusiwana*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana hi kombisa njhani ntwelavusiwana eka vanhu van'wana?*
 - *Xana i mani loyi hi nga kombisaka ntwelavusiwana eka yena?*
 - *Hikokwalahokayini swi ri swa nkoka ku va na ntwelavusiwana eka vanhu van'wana?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 108.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena.
Ku tsemekela nhlana.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: Ku tsemekela munhu nhlana i xivulavulelo xa Xitsonga lexi kombisaka ku va munhu a twela un'wana vusiwana. Eka xiyimo lexi, u nghena ka xiyimo xa munhu loyi a twaka ku vava, u anakanya leswaku a nga va a titwisa ku yini.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: aa, kh**
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: aa, kh, a, g, h, l
 - b. Vula rito leri landzelaka: *ganaa*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: g-a-n-aa*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *khulukaka*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 110.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba: *U***
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *U*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba: *U***
 - a. Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala: *U***
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 175

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Khumo u kuma munghana lontshwa.*
- Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Kurhula, loyi a tshamaka a tlanga na vanghana va yena va ntiyiso Bonga na Bantu. Siku rin'wana, mudyondzisi wa yena u n'wi komberile leswaku a katsa Thomas, mufana la nga na tingana loyi a tshamaka a ri yexe hi nkarhi wa ku wisa. Eku sunguleni, Kurhula a nga lavi ku katsa Thomas. Kambe endzhakunyana, u ehleketa hi ndlela leyi a titweke a ri yexe hayona loko a sungula xikolo. Eka xitori lexi, hi kuma leswaku Kurhula u tekile xiboho xa ku....*
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla ku yelana.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 110.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 108.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *tingana: Ku titwa u chava kumbe ku kanakana hi ku vulavula na van'wana kumbe ku joyina.*
 - *tolovelekangi: Xin'wana lexi vonakaka xi nga tolovelekangi kumbe lexi hambaneke.*
 - *wexe: Ku va u ri wexe, u nga ri na vanhu van'wana lava u hanyaka na vona.*
 - *ku khomiwa hi xivundza: Ku titwa u ri na gome hikuva u nga ri na vanghana kumbe ku titwa u katsiwile.*
 - *ku siya ehandle: Ku ka u nga katsiwi eka ntlawa kumbe nghingiriko loko van'wana va katsiwa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** *bv, dz*
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *bv, dz, a, b, e, h*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *bvumbile*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: bv-u-m-b-i-l-e*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *dzaha*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 111.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *U*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlani wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *U*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *U*
 - Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *U*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 177

1. **Lulamisa vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Khumo u kuma munghana lontshwa.*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 111.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:

- *ntwelavusiwana: Ku lemuka loko munhu un'wana a vavisekile, a ri na gome, a ri yexe kumbe a pfumala, ivi u hlawula ku pfuna.*
- *katsa: Ku tshika munhu un'wana a mi joyina, leswaku a nga titwi a tshikiwile.*
- *siya ehandle: Ku siya munhu un'wana ehandle kumbe ku ka u nga n'wi pfumeleli ku joyina.*
- *ku nyikela: Ku nyika nchumu lowu u wu lavaka leswaku u ta pfuna kumbe ku seketela munhu un'wana.*
- *nchavelelo: Ku pfuna munhu un'wana leswaku a titwa a antswa loko a ri na gome, a chava kumbe a hlundzukile.*

b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 112.

b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso.

- *Ntwelavusiwana swi vula ku lemuka loko munhu a ri ku tweni ka ku vava, a ri na gome, a ri yexe kumbe a pfumala. Swi vula ku khathala hi ndlela leyi va titwaka hayona na ku hlawula ku pfuna.*
- *"Hi nga kombisa ntwelavusiwana hi tindlela to tala to hambanahambana, kufana na: Ku katsa van'wana, ku avelana na ku tinyikela, ku pfuna munhu un'wana loyi a nga le ku tweni ka ku vava, ku chavelela munhu loyi a nga na gome, kumbe." ku khathalela muganga wa hina.*
- *Mikarhi hinkwayo ntwelavusiwana i ku hlawula. A nga kona loyi a nga hi sindzisaka leswaku hi va na musa. Mikarhi yin'wana swi nga hi koxa nkarhi, swakudya kumbe nchavelelo, naswona vanghana va hina mikarhi yin'wana swa endleka va nga pfumeli. Kambe hambu ku ri swiendlo leswitsongo swa musa swi endla ku hambana lokukulu naswona swi pfuna munhu un'wana na un'wana ku titwa a tsakile naswona a hlajisekile.*

3. Bulani hi xifaniso.

a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:

- Vutisa xivutiso xo sungula.
- Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
- Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
- Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. **Swivutiso:**

- Xana u vona ntwelavusiwana wu humelela hi ndlela ya njhani exifanisweni lexi?*
- Xana u nga endla ku yelana na xifaniso lexi? Xana u tshame u kombisa ntwelavusiwana hi tindlela leti u ti vonaka exifanisweni?*
- Xana u ehleketa leswaku swiendlo leswitsongo swa musa na ntwelavusiwana swi nga tisa ku cinca? Njhani?*

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

- Pfluxeta mipfumawulo: *n, dz, w***
 - Vula mipfumawulo ka x3.
 - Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
- Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *n, dz, a, d, e, i, w*
 - Vula rito leri landzelaka: *mpandzwa*
 - Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: m-p-a-n-dz-w-a*
 - Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - Vuyelela rito ra: *edondzweni*.
- Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 113.
 - Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
vulavula. Vana
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 177

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Khumo u kuma munghana lontshwa*
- Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Kurhula, loyi a tshamaka a tlanga na vanghana va yena va ntiyiso Bonga na Bantu. Siku rin'wana, mudyondzisi wa yena u n'wi komberile leswaku a katsa Thomas, mufana la nga na tingana loyi a tshamaka a ri yexe hi nkarhi wa ku wisa. Eku sunguleni, Kurhula a nga lavi ku katsa Thomas. Kambe endzhakunyana, u ehleketa hi ndlela leyi a titweke a ri yexe hayona loko a sungula xikolo. Eka xitori lexi, hi kuma leswaku Kurhula u tekile xiboho xa ku...*

2. Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi swifaniso.
- Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
- Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
- Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana.
 - Vutisa vadyondzi: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) ku kombisa marito lawa munhu un'wana a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: U te, "A ndzi nge pfuki ndzi tshikile!"
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: U vurile leswaku muxaka wa buku leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu i buku leyi nga na mahungu yo hlekisa.
- Vutisa vadyondzi: Xana swiangi swi vekiwa kwihi eka xivulwa lexi?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
 - Hi tirhisa swiangi ku kombisa marito hi ku hetiseka lama munhu un'wana a ma vulaka. Xivulwa lexi lulameke hi lexi: U vurile leswaku, "Muxaka wa buku leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu i buku leyi nga na mahungu yo hlekisa."

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - U vurile leswaku ndzi rhandza ku pfuna vanghana va mina.
 - U ndzi pfunile loko ndzi ri na gome ku vula Rixile.
 - U vutisile munghana wa yena leswaku hikokwalahokayini u titwa u ri ni gome?.
- Hlamusela vadyondzi: Veka swiangi eka ndhawu leyi nga fanela eka swivulwa.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 113.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa ngingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *w, n, u, kh, b, bv, a, m, v, i, dz, o*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintiho ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2–3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 114.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**

- Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
- Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.

2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**

Uana va vulavula hi xivona.

- Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
- Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
- Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlangelo wa
Switori, pheji
ra 177

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Khumo u kuma munghana lontshwa*
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?

2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi xifaniso.
- Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
- Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Nkarhi lowu ndzi pfuneke munhu un'wana.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**

Vula u ku:

 - a. Ndzi pfunile munhu un'wana... hi.
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Xana u pfunile mani?
 - Xana leswi swi humelerile kwihi?
 - Xana hi xihi xiphigo kumbe ku tikeriwa loku munhu yoloye a veke na kona?
 - Xana u swi lemukile njhani leswaku munhu loyi a lava ku pfuniwa?
 - Xana u endlile xiboho xo endla yini?
 - Xana u va pfunile njhani?
 - Xana munhu yoloye u titwe njhani endzhaku ka loko u n'wi pfunile?
 - Xana u titwe njhani loko u pfunile?
 - Hikokwalahokayini ku pfuna van'wana swi ri swa nkoka?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Nkarhi wun'wana, ndzi vonile munhu un'wana...

U titwe...

Ndzi swi lemukile hikuva...

Ndzi vurile leswaku, "..."

U vurile leswaku, "..."

Ndzi endlile xiboho xo...

Endzhaku ka loko ndzi pfunile, u titwe...

Ku pfuna swi ndzi endle ndzi titwa...

Ntwelavusiwana swi vula...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 114.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: paa, khatsaa, bvulekiwa, dzonisa, ndzwetano
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Swiambalo swa yena swi lo bvulekiwa.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 116.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 177

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Khumo u kuma munghana lontshwa*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta nyika nkomiso wa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi nyika nkomiso wa xitori, hi fanele ku vula hi ku:
 - Leswi xitori a xi vulavula hi swona
 - Leswi ndzi swi tsakeleke mayelana na xitori
 - Leswi ndzi swi dyondzeke eka xitori
 - b. Hi ku komisa nyika tinhlamulo ta wena ta swivutiso leswi.
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi leswaku va ehleketa hi mikomiso ya vona, a va fanelangi ku kopela xikombiso xa wena.
 - b. Byela vadyondzi ku sungula tinhlamulo ta vona hi ndlela leyi landzelaka:
 - Xitori lexi a xi vulavula hi...
 - Ndzi tsakerile...
 - Ndzi dyondzile...
 - c. Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku byelana hi mikomiso ya vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Loko vadyondzi va ri karhi va byelana hi mikomiso ya vona, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - e. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana mudyondzi kumbe vadyondzi vambirhi ku ta vulavula hi mikomiso ya vona va yi byela tlilasi.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Nkarhi lowu ndzi pfuneke munhu un'wana.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Nkarhi wun'wana, ndzi vonile munhu un'wana...

U titwe...

Ndzi swi lemukile hikuva...

Ndzi vurile leswaku, "..."

U vurile leswaku, "..."

Ndzi endlile xiboho xo...

Endzhaku ka loko ndzi pfunile, u titwe...

Ku pfuna swi ndzi endle ndzi titwa...

Ntwelavusiwana swi vula...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 116.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vadyondzi
lava
hlawuriweke
va ta ta na
swifaniso swo
'Kombisa na
ku Byela'

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: by**
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *by, a, e, i, l, n*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *byanyi*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: by-a-ny-i*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *byela*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 118.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *W*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: *W*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *W*
 - a. Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *W*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 189

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Swakudya swa nanhlikanhi swo engetela.*
- b. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Mokgadi, loyi a kumaka leswaku munghana wa yena Matuma a nga na swakudya swa ninhlikanhi hikuva manana wa yena a ri xibedhlele. Mokgadi u avelana sangweji ya yena exihundleni ivi a kombela swakudya swo engetela siku na siku leswaku a ta ya emahlweni a pfuna munghana wa yena. U tlhela a tshika sangweji leyi a yi tsakelaka kutani a tlula swakudya swa nimixo ku tiyisisa leswaku Matuma u na swo dya. Mokgadi u dyondza leswaku ku pfuna munghana swi endla munhu a titwa kahle naswona swi tisa ku cinca ko karhi.*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikambisiso.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 118.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 108.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *nghozi: Xin'wana xo biha lexi humelelaka hi xitshuketa naswona xi nga kunguhatiwangi, kufana na loko munhu a vavisekile hi xihoxo.*
 - *xibedhlele: Ndhawu leyi madokodela na vaongori va ongolaka vanhu lava vabyaka kumbe lava vavisekeke.*
 - *ngungumela: Ku famba hi ku miyela na le xihundleni leswaku ku nga vi na munhu loyi a nga ku vonaka.*
 - *ku hanana: Ku tiyimisela ku avelana kumbe ku nyika van'wana, hambiloko swi vula ku tshika nchumu lowu u wu tsakelaka.*
 - *ku khensa: Ku titwa u khensa hileswi munhu un'wana a ku pfuneke kumbe a ku kombeke musa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** *ph, pf*
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *ph, pf, a, h, l, m*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *phuphula*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: ph-u-ph-u-l-a*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *pfumala*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 119.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *W*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneleni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *W*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *W*
 - Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *W*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 191

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Swakudya swa nanhlikanhi swo engetela.*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 121.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 120.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelelaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - “Ku humelele yini?” ____ u vutisile...
 - Eku sunguleni ka siku rero...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. **Xikombiso:** Hi ntolovelole, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelelaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: *m, pf***
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *mpf, a, e, l, u, v*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *mpfuvelo*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: m-pf-u-v-e-l-o*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *mpfula*.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 121.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka: / weriwile. Wisani**
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 191

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Swakudya swa nanhlikanhi swo engetela*
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xi vulavula hi Mokgadi, loyi a kumaka leswaku munghana wa yena Matuma a nga na swakudya swa ninhlikanhi hikuva manana wa yena a ri xibedhlele. Mokgadi u avelana sangweji ya yena exihundleni ivi a kombela swakudya swo engetela siku na siku leswaku a ta ya emahlweni a pfuna munghana wa yena. U tlhela a tshika sangweji leyi a yi tsakelaka kutani a tlula swakudya swa nimixo ku tiyisisa leswaku Matuma u na swo dya. Mokgadi u dyondza leswaku ku pfuna munghana swi endla munhu a titwa kahle naswona swi tisa ku cinca ko karhi.*
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso.
 - Vutisa vadyondzi: Hi ntolovelo hi dyondza swo karhi eka xitori. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri lowunene kumbe lowu hoxekeke. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri wunene kumbe wo biha. Xana u dyondze yini eka xitori lexi?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Nkarhi lowu ndzi pfuneke munhu un'wana.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Ku hlayela nakambe ka munhu hi xiviri / xitlhokovetselo xa munhu hi xiviri
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tindzimana timbirhi leti nga ni swivulwa swa mune ha xin'we, xin'wana ni xin'wana xi ri ni nhlokomhaka ya xona
 - SMR: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula u ku: Let's look at your mind map and use it to begin writing.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Nkarhi wun'wana, ndzi vonile munhu un'wana...

U titwe...

Ndzi swi lemukile hikuva...

Ndzi vurile leswaku, "..."

U vurile leswaku, "..."

Ndzi endlile xiboho xo...

Endzhaku ka loko ndzi pfunile, u titwe...

Ku pfuna swi ndzi endle ndzi titwa...

Ntwelavusiwana swi vula...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 121.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula:** *l, pf, ph, e, u, m, i, by, o, ng, u, v*
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 122.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Miyelani na Wisani va weriwile hi wanuna.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 191

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Swakudya swa nanhlikanhi swo engetela*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Hi ntolovelo hi dyondza swo karhi eka xitori. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri lowunene kumbe lowu hoxekeke. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri wunene kumbe wo biha. Xana u dyondze yini eka xitori lexi?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Nkarhi lowu ndzi pfuneke munhu un'wana.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala

Nkarhi wun'wana, ndzi vonile munhu un'wana...

U titwe...

Ndzi swi lemukile hikuva...

Ndzi vurile leswaku, "..."

U vurile leswaku, "..."

Ndzi endlile xiboho xo...

Endzhaku ka loko ndzi pfunile, u titwe...

Ku pfuna swi ndzi endle ndzi titwa...

Ntwelavusiwana swi vula...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 122.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhihi leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: byona, byewu, phijiwa, pfukile, mpfanganiso
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Hi hina a hi phameriwile vuswa byo pfuviwa.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 124.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 191

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Swakudya swa nanhlikanhi swo engetela*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tiendlela mahetelelo ya hina yo hambanahambana ya xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Hmm, ndzi ehleketile hi makumu yo hambana ya xitori.
 - c. Byela vadyondzi miehleketo ya wena mayelana na makumu yo hambana ya xitori.
 - d. Ringeta ku ehleketa hi makumu lama nga tolovelekangiki – nchumu lowu vadyondzi va nga ta ka va nga wu ehleketi.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Vula u ku: pfala matihlo ya wena kutani u ehleketa hi makumu yo hambana ya xitori. U nga kopeli mavonelo ya mina, ndzi kombela leswaku u ta na mavonelo ya wena n'wini.
 - b. Vula u ku: Pfula matihlo ya wena kutani u byela mutirhisani wa wena makumu ya xitori.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula hi mavonelo ya vona, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - d. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana vadyondzi vatsongo ku byela tllasi hi makumu ya vona ya xitori.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tllasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 1, pheji
ra 84–851

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko: Nkarhi lowu ndzi pfuneke munhu un'wana.**
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tindzimana timbirhi leti nga ni swivulwa swa mune ha xin'we, xin'wana ni xin'wana xi ri ni nhloko-mhaka ya xona
 - SMR: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 84–85
 - Nombora swifaniso ku kombisa nandzelelano wa swona.
 - Tsala xivulwa xin'we mayelana na xifaniso xin'wana na xin'wana. Tsala leswi vanhu va swi vulaka endzeni ka swiangi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switovoveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 124.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhihi leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Hi vanjhiniyara*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana i swilo swa muxaka muni leswi vanjhiniyara va swi endlaka?*
 - *Xana hi swihi swivutiso leswi vanjhiniyara va swi vutisaka?*
 - *Xana hi tih tinxaka ta swiphiqo leswi vanjhiniyara va ringetaka ku swi lulamisa?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 126.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena:
Tshayii, ndzi famba hi tintambhu ndzi nga wi, mi nga ndzi voni, ku kondza ndzi fika ndzi voninga tindlu kambe u nga ndzi voni. Hi mina mani?
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohlotella vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka:
Lowu i ntshayito lowu kombisaka leswi gezi ri fambisaka xiswona kusuka kwalomu ri sukaka kona hi tintambhu. Loko gezi ri karhi ri famba hi tintambhu leti, a ri wi naswona a hi ri voni, ku kondza ri ya fika etindlwini ta hina ri hi layitela.

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** *th, n'*
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *th, n', a, e, g, i*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *thangi*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: th-a-ng-i*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *n'amelangi*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 128.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa ku vumba maletere lamatsongo hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba: ∞**
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlaneni wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra: ∞
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba: ∞**
 - a. Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala: ∞**
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 203

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Xipelupelu xa William xo tlhariha.*
- b. Vula u ku: *William Kamkwamba u kulerile emugangeni wun'wana wa Malawi laha a ku nga ri na gezi hambu na mati matsongo hi nkarhi wa dyandza. Endzhaku ko hlaya buku leyi vulavulaka hi eneki, William u endlile xiboho xo endla xipelupelu leswaku a pfuna muganga wa ka vona. U hlengetile swiphemu swa khale kusuka eka xikirepeyadi naswona u tirhile hi matimba ku endla xipelupelu. Hambiloko vanhu va n'wi hleka, a ya emahlweni a ringeta. Miehleketo ya William yi pfunile muganga wa yena naswona hi ku famba ka nkarhi yi tivekile emisaveni hinkwayo.*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla ku yelana.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 128.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 126.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *xipelupelu: Muchini lowu tirhisaka moya ku endla gezi kumbe ku pompa mati.*
 - *dyandza: Nkarhi wo leha laha ku nga na mpfula yitsongo swinene kumbe ku nga ri na mpfula, leswi endlaka leswaku swi tika ku byala swakudya.*
 - *xikirepeyadi: Ndhawu leyi swilo swa khale kumbe leswi tshovekeke, swo tanihi nsimbi, tiphayiphi na swiphemu swa swikanyakanya swi hlayisiwaka eka yona leswaku vanhu va ta tlhela va swi tirhisa ku aka kumbe ku lunghisa swilo leswintshwa.*
 - *switirhisiwa swa swikirepe: Swilo swa khale kumbe leswi saleke, swo tanihi nsimbi, tiphayiphi kumbe swiphemu swa xikanyakanya, leswi nga tlhelaka swi tirhisiwa ku endla nchumu lowuntshwa.*
 - *pompo: Muchini lowu fambisaka mati ku suka eka ndhawu yin'wana ku ya eka yin'wana, kufana na ku suka eka bohulu ku ya eka swibyariwa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
E: Endla hi rito
B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo: *vh, ny***
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *vh, ny, d, e, i, l*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *vhundile*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: vh-u-n-d-i-l-e*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *nyumile*
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 129.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Dyondzisa mavumbelo ya maletere lamakulu hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo vumba:** *X*
 - a. Yima hi le ndzhaku kumbe hi le nhlani wa wena eka vadyondzi.
 - b. Letela vadyondzi va voko ra ximatsi ku veka tinhloko ta vona ehenhla ka madesika ya vona.
 - c. Tirhisa voko ra wena ra xinene ku vumba letere ra, *X*
 - d. Letela vadyondzi va voko ra xinene ku vumba letere na wena.
 - e. Vuyelela na vadyondzi va voko ra ximatsi.
3. **Letela vadyondzi ku titoloveta ku vumba:** *X*
 - Vula u ku: Endla letere enhlaneni wa mutirhisani wa wena, eka desika, na le misaveni.
4. **Lerisa vadyondzi ku titoloveta ku tsala:** *X*
 - a. Vula: Tsala letere eka buku ya wena ya switoloveto ka nharhu.
 - b. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana ku vumba maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 205

1. **Lulamisa vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Xipelupelu xa William xo tlhariha.*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlanguka njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 129.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *munjhiniyara: Munhu loyi a taka na miehleketo na ku aka switirho, michini kumbe tisisiteme ta ku ololoxa swiphio.*
 - *dizayini: Pulani kumbe xifaniso lexi kombisaka ndlela leyi nchumu wo karhi wu nga ta endliwa hayona.*
 - *xikoki: Vhilwa leri nga na ntambhu kumbe bandi leri pfunetaka ku tlakusa kumbe ku fambisa swilo swo tika hi ku olova.*
 - *xihondzo: Xivumbeko xo leha.*
 - *ku wa: Loko nchumu wo karhi wu wa ehansi kumbe wu tshoveka hikuva wu nga ha swi koti ku yima.*
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 130.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - Xana i swilo swa muxaka muni leswi vanjhiniyara va swi endlaka?
 - Xana hi swihi swivutiso leswi vanjhiniyara va swi vutisaka?
 - Xana hi tihi tinxaka ta swiphio leswi vanjhiniyara va ringetaka ku swi lulamisa?

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. *Xana vanjhiniyara va aka yini? Hi swihi swipfunaxitshunxo leswi ku byelaka sweswo?*
- b. *Hi swihi switirho kumbe michini leyi u yi vonaka? Xana swi pfuna njhani hi ntirho?*
- c. *Hi swihi swiphio leswi u ehleketaka leswaku vanjhiniyara va fanele va swi lulamisa loko va aka nchumu lowukulu?*

Mipfumawulo: Pfluxeta na ku hlanganisa Mipfumawulo:

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Pfluxeta mipfumawulo:** *m, vh*
 - a. Vula mipfumawulo ka x3.
 - b. Komba vadyondzi Makhadi ya Firizi na ku hlaya mipfumawulo ka x3.
 - c. Byela vadyondzi leswaku va yingisela kutani u vuyelela mipfumawulo.
2. **Komba vadyondzi ndlela yo avanyisa na ku hlanganisa hi ku tirhisa mpfumawulo lowu.**
 - a. Pfluxeta mipfumawulo leyi landzelaka na vadyondzi: *m, vh, a, h, i, p, o*
 - b. Vula rito leri landzelaka: *mvhuva*
 - c. Kombela mudyondzi un'we ku yingisela hi vukheta ivi a avanyisa rito hi mipfumawulo: *xk: m-vh-u-v-a*
 - d. Loko mudyondzi a ri karhi a vula mpfumawulo wun'wana na wun'wana, tsala eka bodo.
 - e. Lexi landzelaka, vitana mudyondzi un'wana ku hlanganisa mipfumawulo leswaku a kota ku hlaya rito.
 - f. Lulamisa vadyondzi loko va endla swihoxo.
 - g. Vuyelela rito ra: *mvhilopho*.
3. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 131.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala marito lama landzelaka hi matsalelo yo koka:**
xota. Xikolo
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala marito hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 205

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Xipelupelu xa William xo tlhariha*
 - d. Vula u ku: *William Kamkwamba u kulerile emugangeni wun'wana wa Malawi laha a ku nga ri na gezi hambi na mati matsongo hi nkarhi wa dyandza. Endzhaku ko hlaya buku leyi vulavulaka hi eneji, William u endlile xiboho xo endla xipelupelu leswaku a pfuna muganga wa ka vona. U hlengelletile swiphemu swa khale kusuka eka xikirepeyadi naswona u tirhile hi matimba ku endla xipelupelu. Hambiloko vanhu va n'wi hleka, a ya emahlweni a ringeta. Miehleketi ya William yi pfunile muganga wa yena naswona hi ku famba ka nkarhi yi tivekile emisaveni hinkwayo.*
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana.
 - Vutisa vadyondzi: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa rihlanganisi 'na' ku hlanganisa swivulwa swimbirhi.
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: William wa hlamarisa. Xochitl wa hlamarisa. William na Xochitl va hlamarisa.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: William u vone xiphiko emugangeni wa ka vona. Xochitl u vone xiphiko emugangeni wa ka vona.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi nga tirhisa njhani 'na' ku hlanganisa swivulwa leswi swimbirhi?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi: Hlanganisa swivulwa swimbirhi hi ku tirhisa 'na':
 - Loko hi ri na swivulwa swimbirhi leswi vulavulaka hi mhaka yo fana, hi nga swi hlanganisa hi ku tirhisa rihlanganisi 'na'. Hi nga hlanganisa swivulwa leswimbirhi hi ndlela leyi: William u vonile xiphiko emugangeni wa ka vona na Xochitl u vonile xiphiko emugangeni wa ka vona. Mikarhi yin'wana hi nga endla xivulwa xi koma hi ku susa marito lama vuyelelaka, kufana na hi ndlela leyi landzelaka: William na Xochitl va vonile swiphiko emugangeni ya ka vona. Loko hi swi hlanganisa, hi cinca 'yena' ku va 'vona' hikuva hi vulavula hi vanhu vambirhi, naswona hi cinca muganga yi va miganga hikuva ku na miganga yo tlula wun'we.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - William u tlharihile naswona u na vutshila byo tumbuluxa. Xochitl u tlharihile naswona u na vutshila byo tumbuluxa.
 - Dyambu ri tirhisiwa ku kuma matimba. Moya wu tirhisiwa ku kuma matimba.
 - U mululamisi wa swiphiko. Ndzi mululamisi wa swiphiko.
- Hlamusela vadyondzi: Titolovete ku hlanganisa swivulwa leswi hi ku tirhisa rihlanganisi 'na'.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 131.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Titolovete ku hlanganisa na ku ava hi madingu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Dirowa tafula na ku tsala mipfumawulo leyi landzelaka eka tafula: m, u, k, vh, ny, a, v, th, ph, e, o, n'**
 - a. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku vula mpfumawulo.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wun'wana na wun'wana eka tafula na ku kombela vadyondzi vo hambanahambana ku yi hlaya.
2. **Vumba ndlela yo tumbuluxa rito.**
 - a. Ehleketa hi rito leri u nga ri tumbuluxaka hi ku tirhisa mipfumawulo kusuka eka tafula.
 - b. Kombetela eka mpfumawulo wo sungula, vula mpfumawulo ivi u wu tsala eka bodo.
 - c. Vuyelela leswi eka mipfumawulo hinkwayo eka rito.
 - d. Fambisa rintihlo ra wena ehansi ka rito ivi u hlanganisa mipfumawulo leswaku u hlaya rito.
3. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we leswaku va tumbuluxa marito.**
 - a. Vitana vadyondzi va 2-3 ku tumbuluxa marito hi ku tirhisa endlelo rin'we.
 - b. Lulamisa swihoxo swihi na swihi leswi vadyondzi va swi endlaka.
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 132.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Titolovete Mipfumawulo: hi matsalelo yo koka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo koka:**
Xikolo xa Ximowani xi xota mafasitere ku va xi hela.
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo koka eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlangelo wa
Switori, pheji
ra 205

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Xipelupelu xa William xo tlhariha*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Tsala hi William kumbe Xochitl kusuka eka Switori swa hina swa Nhlengelo wa Switori.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Ndzi ta tsala hi munjhiniyara loyi a ndzi hlohlotelaka...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Xana i mani munjhiniyara loyi u nga ta tsala hi yena?
 - Xana a va tshama kwihi?
 - Xana hi xihi xiphiko lexi va xi lemukeke emugangeni wa ka vona?
 - Hikokwalahokayini xiphiko lexi a xi ri xa nkoka ku xi lulamisa?
 - Xana hi yihi miehleketo leyi a va ri na yona yo lulamisa xiphiko lexi?
 - Xana hi swihi switirhisiwa leswi va swi tirhiseke?
 - Xana hi swihi swiphiko leswi va langutaneke na swona?
 - Xana vutumbuluxi bya vona byi va pfunile njhani vanhu?
 - Xana u ehleketa yini hi munhu loyi?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Munjhiniyara loyi ndzi dyondzeke hi yena i...

Munhu loyi a tshama e...

Va vonile xiphiko loko...

Xiphiko a ku ri...

Va tekile xiboho xo...

Va akile...

Eku sunguleni, vanhu va vurile / ehleketile...

Vutumbuluxi bya vona byi pfunile...

Ndzi ehleketa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 132.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: thola, n'anga, vhika, tinyonga, mvhuthelo
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Na mvhilopheni ley inga yisiwa va swi tsarile.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 134.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 205

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Xipelupelu xa William xo tlhariha*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta hetisisa ku twisisa loku tsariweke ehansi mayelana na xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Tsala swivutiso ebodweni.
 - b. Hlaya xivutiso xin'wana na xin'wana hi rito leri tlakukeke.
 - c. Hlamusela leswaku xivutiso xi lava nhlamulo ya njhani.
 - d. Xikombiso: Xana Anna a a ambale yini? Nhlamulo yi fanele ku hi byela hi swiambalo swa Anna.
 - e. Xikombiso: Xana u ehleketa leswaku Anna a a fanele a endle yini? Nhlamulo a yi kona eka xitori – vadyondzi va fanele ku ehleketa hi mavonelo ya vona.
 - f. Hlamusela vadyondzi leswaku ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana ku na marito lama nga tsariwa ya ku sungula xivulwa. Hlamusela leswaku va fanele ku ma tirhisa ku va pfuna ku tsala nhlamulo ya vona.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto kutani va tsala siku na nhlokomhaka leyi nge: Ntwisiso.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa 'swiphemu swo sungula xivulwa' ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana na ku tsala nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana etibukwini ta vona.
 - c. Lerisa vadyondzi ku tirhisa vutivi bya vona bya mipfumawulo ku tsala marito lama va nga ma tiviki. Va fanele ku vula rito hi ku nonoka va tlhela va tsala mipfumawulo leyi va yi twaka.
 - d. Swivutiso na swiphemu swo sungula xivulwa
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ntwisiso lowu tsariweke

1. **Xana William a tshama kwihi?**
William a tshama...(emugangeni wa Wimbe eMalawi.).
2. **Ku humelerile yini eMalawi loko William a ri na 14 wa malembe hi vukhale?**
Loko William a ri na 14 wa malembe... (Malawi a ku ri na dyandza ro chavisa.)
3. **Loko William a tshikile xikolo, xana u yisile tidyondza njhani emahlweni?**
Leswaku a ya emahlweni a dyondza, William... (u yile elayibulari a ya hlaya tibuku.)

4. **Xana i yini lexi William a xi endleke ro sungula?**

Xosungula, William u endlile... (xipelupelu lexitsongo.)

5. **Hikokwalahokayini William a endlile xipelupelu lexikulu?**

U endlile xipelupelu lexikulu ku... (pompa mati exihlobyeni a pompela vanhu va le Wimbe.)

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**

a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Tsala hi William kumbe Xochitl kusuka eka Switori swa hina swa Nhlangelo wa Switori.

2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**

- a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
- b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketi ya vona na mutirhisani.
- c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tllasi.

3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**

a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketi ku rhekhoda miehleketi ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.

4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**

- a. Vula: Ndzi byele hi miehleketi ya wena.
- b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketi.

Fureme yo tsala:

Munjhinyara loyi ndzi dyondzeke hi yena i...

Munhu loyi a tshama e...

Va vonile xiphiqo loko...

Xiphiqo a ku ri...

Va tekile xiboho xo...

Va akile...

Eku sunguleni, vanhu va vurile / ehleketile...

Vutumbuluxi bya vona byi pfunile...

Ndzi ehleketa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switolovento na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 134.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Ku byela van'wana mahungu ya wena ya le xihundleni**
 - a. Hi byele leswaku mahungu ya wena ya vulavula hi yini. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - Kutani, byela van'wana mahungu ya wena.
 - Hi byele leswi humeleleke hi ku landzelelana loku nga fanela.
 - Hi byele hi timhakakulu mayelana na mahungu ya wena.
 - Hetelela hi ku hi byela hi ndlela leyi mahungu ya wena ma ku endleke u titwa hayona.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u byela van'wana mahungu ya wena, tsundzuka ku:
 - Hi byele leswaku mahungu ya wena ya vulavula hi yini
 - Hi byele leswaku swi humelerile rini
 - Hi byele leswaku swi humelerile mani
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo: Pfluxeta Mipfumawulo: hinkwayo leyi nga dyondziwa eka Giredi ya 2

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Kotara ya 2
Mipfumawulo
Makhadi ya
Firizi

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
 - a. Byela vadyondzi ku yingisela vito ra vona.
 - b. Loko u ri karhi u vitanela mavito ya vadyondzi, va fanele ku hlaya mpfumawulo wa khadi ra Firizi leri u ri tlakuseleke ehenhla.
 - c. Vula vito ra mudyondzi un'wana. Mudyondzi loyi u fanele ku vula rito leri sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
 - d. Endla leswi hi ku hatlisa swinene. Endla swi languteka tanihi ntlangu wo tsakisa kambe lemuka vadyondzi lava tikeriwaka.
 - e. Loko mudyondzi a endla xihoxo, vula leswaku 'yingisela kahle' kutani u vula mpfumawulo.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 136.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Pfuxeta maletere hinkwawo lama nga dyondziwa eka Kotara ya 2

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba mavumbelo ya maletere hinkwawo lamatsongo lama dyondziweke eka Kotara ya 2.**
 - a. Tsala letere rin'wana na rin'wana leritsongo eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ndhawu yo hetelela ya letere rin'wana na rin'wana.
 - c. Byela vadyondzi ku tsala letere rin'wana na rin'wana eka ntila wa buku eka tibuku ta vona ta switoloveto, va siya xivandla lexi ringanaka na rintoho exikarhi ka letere rin'wana na rin'wana.
 - d. Byela vadyondzi ku tiyisisa leswaku va nga vumba kahle letere rin'wana na rin'wana.
3. **Kambela mavumbelo ya letere leritsongo ya vadyondzi.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u kambela ndlela leyi va vumbaka maletere hayona.
 - b. Nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Lemuka vadyondzi lava va ha tikeriwaka ku vumba maletere hi ndlela leyi nga fanela.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 219

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Hitara ya dyambu ya mati ya Xochitl*.
- Vula u ku: *Xochitl Cruz i nhwanyana lontsongo wo huma eMexico loyi a lemukeke leswaku ku tsemiwa mirhi yo tala leswaku vanhu va ta kota ku virisa mati hi tihunyi. A lava ku kuma ndlela yo antswa yo virisa mati leswaku ya hisa. Kutani, Xochitl u endlile pulani no aka xitirhisiwa xo hisisa mati xa dyambu hi ku tirhisa switirhisiwa leswi vuyeleriweke kufana na mabodhlela ya pulasitiki na tiphayiphi. Vumaki bya yena a byi tirhisa eneji leyi humaka eka dyambu ku hisisa mati ya ndyangu wa yena. Hi ku hatlisa, na vona vaakelani va yena hinkwavo a va lava switirhisiwa swo kufumeta mati hi dyambu!*
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla ku yelana
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 136.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 126.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *fambelana na dyambu: Ku tirhisa matimba ya dyambu ku endla gezi kumbe ndzilo.*
 - *fikelela nxavo: Ku va na mali leyi ringaneke yo xava nchumu wo karhi.*
 - *cukumetiwa: Xin'wana lexi lahliweke kumbe lexi nga ha laviwiki.*
 - *vutumbuluxi: I nchumu wuntshwa lowu munhu a wu endleke ku ololoxa xiphiko kumbe ku pfuna vanhu.*
 - *ku taleriwa hi ntsako: U n'wayitele hi ntsako hikuva wa tinyungubyisa hileswi wena kumbe munhu un'wana a swi endleke.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo: Pfluxeta Mipfumawulo: hinkwayo leyi nga dyondziwa eka Giredi ya 2

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Kotara ya 2
Mipfumawulo
Makhadi ya
Firizi

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
 - a. Byela vadyondzi ku yingisela vito ra vona.
 - b. Loko u ri karhi u vitanela mavito ya vadyondzi, va fanele ku hlaya mpfumawulo wa khadi ra Firizi leri u ri tlakuseleke ehenhla.
 - c. Vula vito ra mudyondzi un'wana. Mudyondzi loyi u fanele ku vula rito leri sungulaka hi kumbe ku tirhisa mpfumawulo.
 - d. Endla leswi hi ku hatlisa swinene. Endla swi languteka tanihi ntlangu wo tsakisa kambe lemuka vadyondzi lava tikeriwaka.
 - e. Loko mudyondzi a endla xihoxo, vula leswaku 'yingisela kahle' kutani u vula mpfumawulo.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 137.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Pfluxeta maletere hinkwawo lama nga dyondziwa eka Kotara ya 2

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Vumba mavumbelo ya maletere hinkwawo lamakulu lama dyondziweke eka Kotara ya 2.**
 - a. Tsala letere rin'wana na rin'wana lerikulu eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ndhawu yo hetelela ya letere rin'wana na rin'wana.
 - c. Byela vadyondzi ku tsala letere rin'wana na rin'wana eka ntila wa buku eka tibuku ta vona ta switoloveto, va siya xivandla lexi ringanaka na rintoho exikarhi ka letere rin'wana na rin'wana.
 - d. Byela vadyondzi ku tiyisisa leswaku va nga vumba kahle letere rin'wana na rin'wana.
3. **Kambela mavumbelo ya letere lerikulu ya vadyondzi.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u kambela ndlela leyi va vumbaka maletere hayona.
 - b. Nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Lemuka vadyondzi lava va ha tikeriwaka ku vumba maletere hi ndlela leyi nga fanela.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 221

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; tlakusa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Hitara ya dyambu ya mati ya Xochitl*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 137.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 138.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelalaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - Loko xihondzo xi mbindzimuka xi wa ehansi...
 - "Ndzi na miehleketo leyintshwa," ku vula ____
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelo, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelalaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo: Tlanga ntlango wa Mipfumawulo: Tiketani ta Marito

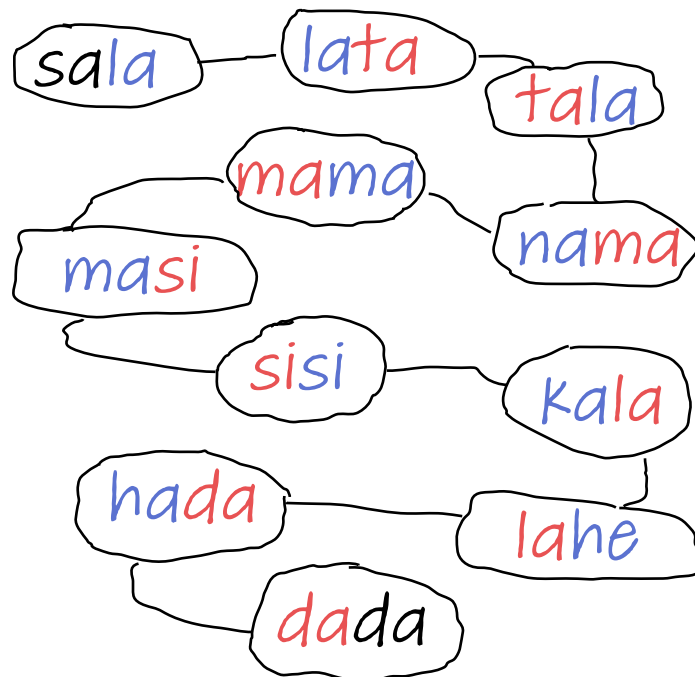
NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Phepha ra A4
ra vadyondzi

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va ku yingisela.**
2. **Kombisa vadyondzi ntlango eka bodo.**
 - a. Tsala mpfumawulo ehenhla ka bodo.
 - b. Byela vadyondzi ku tlanga hi vambirhimbirhi.
 - c. Munghana wa 1 u fanele ku tirhisa mpfumawulo lowu nga eka bodo ku tsala rito.
 - d. Munghana wa 2 u fanele ku teka maletere ya 2 yo hetelela ya rito a sungula rito lerintshwa.
 - e. Vanghana va ya emahlweni va tlanga ku kondza phepha ra vona ri tala hi nxaxamelo wa marito.
3. **Nyika phere yin'wana na yin'wana phepha kutani u tsala mpfumawulo wo sungula eka bodo: s**
4. **Rhendzeleka u seketela vadyondzi tanihilaha swi lavekaka hakona.**
 - a. Endzhaku ka timinete ta 10, vitana vadyondzi leswaku va ku yingisela.
 - b. Kombela tiphere ti nga ri tingani leswaku ti hlaya marito ya tona. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito eka bodo ivi u kambela loko nketani ya vona yi vumbiwile kahle.
 - c. Hoyozela vadyondzi eka ku tinyiketela ka vona.

Lemuka: Nghingiriko lowu wa olova ku wu endla hi tipensele ta mihlovo.

5. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 141.
- b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
- c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Kopa swivulwa

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**

- a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
- b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.

2. **Tsala swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**

- Ku na mufana loyi a vuriwaka Sipho.
 - Sipho u tshama ekaya na manana wakwe.
 - Sipho a rhandza xikolo swinene.
- a. Lerisa vadyondzi ku kopa swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - b. Va fanele va kopa hi ndlela yo basa na hi ndlela leyi nga fanela hilaha swi kotekaka hakona.

3. **Kambela vuswikoti bya vadyondzi byo kopa swivulwa.**

- a. Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u lemuka vadyondzi lava tikeriwaka:
 - Ku kopa swivulwa hi ndlela leyi nga fanela
 - Ku vumba maletere na marito hi ndlela leyi nga fanela na hi ndlela yo basa
 - Ku heta swivulwa hi nkarhi lowu nga pimiwa

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 221

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Hitara ya dyambu ya mati ya Xochitl*
 - d. Vula u ku: *Xochitl Cruz i nhwanyana lontsongo wo huma eMexico loyi a lemukeke leswaku ku tsemiwa mirhi yo tala leswaku vanhu va ta kota ku virisa mati hi tihunyi. A lava ku kuma ndlela yo antswa yo virisa mati leswaku ya hisa. Kutani, Xochitl u endlile pulani no aka xitirhisiwa xo hisisa mati xa dyambu hi ku tirhisa switirhisiwa leswi vuyeleriweke kufana na mabodhlela ya pulasitiki na tiphayiphi. Vumaki bya yena a byi tirhisa eneji leyi humaka eka dyambu ku hisisa mati ya ndyangu wa yena. Hi ku hatlisa, na vona vaakelani va yena hinkwavo a va lava switirhisiwa swo kufumeta mati hi dyambu!.*
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana
 - Vutisa vadyondzi: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Tsala hi William kumbe Xochitl kusuka eka Switori swa hina swa Nhlengelo wa Switori.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Swa ntiyiso / xiviko xa buku
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tindzimana timbirhi leti nga ni swivulwa swa mune ha xin'we, xin'wana ni xin'wana xi ri ni nhlokomhaka ya xona
 - SMR: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula u ku: Let's look at your mind map and use it to begin writing.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Munjhinyara loyi ndzi dyondzeke hi yena i...

Munhu loyi a tshama e...

Va vonile xiphiqo loko...

Xiphiqo a ku ri...

Va tekile xiboho xo...

Va akile...

Eku sunguleni, vanhu va vurile / ehleketile...

Vutumbuluxi bya vona byi pfunile...

Ndzi ehleketa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 139.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Tlanga ntlango wa Mipfumawulo: Tiketani ta Marito

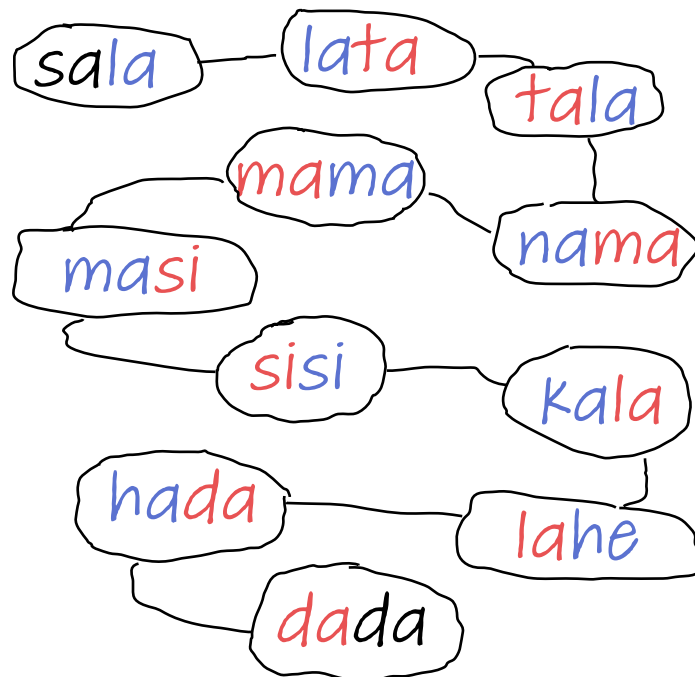
NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Phepha ra A4
ra vadyondzi

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va ku yingisela.**
2. **Kombisa vadyondzi ntlango eka bodo.**
 - a. Tsala mpfumawulo ehenhla ka bodo.
 - b. Byela vadyondzi ku tlanga hi vambirhimbirhi.
 - c. Munghana wa 1 u fanele ku tirhisa mpfumawulo lowu nga eka bodo ku tsala rito.
 - d. Munghana wa 2 u fanele ku teka maletere ya 2 yo hetelela ya rito a sungula rito lerintshwa.
 - e. Vanghana va ya emahlweni va tlanga ku kondza phepha ra vona ri tala hi nxaxamelo wa marito.
3. **Nyika phere yin'wana na yin'wana phepha kutani u tsala mpfumawulo wo sungula eka bodo: s**
4. **Rhendzeleka u seketela vadyondzi tanihilaha swi lavekaka hakona.**
 - a. Endzhaku ka timinete ta 10, vitana vadyondzi leswaku va ku yingisela.
 - b. Kombela tiphere ti nga ri tingani leswaku ti hlaya marito ya tona. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito eka bodo ivi u kambela loko nketani ya vona yi vumbiwile kahle.
 - c. Hoyozela vadyondzi eka ku tinyiketela ka vona.

Lemuka: Nghingiriko lowu wa olova ku wu endla hi tipensele ta mihlovo.

5. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**

- Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 149.
- Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
- Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
- Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
- Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Mipfumawulo: Kopa swivulwa

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Buku yo
Kambela

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**

- Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
- Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.

2. **Tsala swivulwa leswi landzelaka eka bodo:**

- Siku rin'wana u pfuka nimixo swinene.
 - Sipho u ya exikolweni hi milenge.
 - U dyondzilea tinxaka ta swifambo.
- Lerisa vadyondzi ku kopa swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - Va fanele va kopa hi ndlela yo basa na hi ndlela leyi nga fanela hilaha swi kotekaka hakona.

3. **Kambela vuswikoti bya vadyondzi byo kopa swivulwa.**

- Loko vadyondzi va ri karhi va tsala, rhendzeleka u lemuka vadyondzi lava tikeriwaka:
 - Ku kopa swivulwa hi ndlela leyi nga fanela
 - Ku vumba maletere na marito hi ndlela leyi nga fanela na hi ndlela yo basa
 - Ku heta swivulwa hi nkarhi lowu nga pimiwa

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 221

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Hitara ya dyambu ya mati ya Xochitl*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla ku yelana
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana u nga endla ku yelana eka xitori lexi? Xana ku tshama ku humelela nchumu wo fana na lowu eka wena kumbe eka munhu un'wana loyi u n'wi tivaka?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlaya wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Tsala hi William kumbe Xochitl kusuka eka Switori swa hina swa Nhlengelo wa Switori.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Munjhinyara loyi ndzi dyondzeke hi yena i...

Munhu loyi a tshama e...

Va vonile xiphiqo loko...

Xiphiqo a ku ri...

Va tekile xiboho xo...

Va akile...

Eku sunguleni, vanhu va vurile / ehleketile...

Vutumbuluxi bya vona byi pfunile...

Ndzi ehleketa...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switolovento na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 140.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakerile
ximunhu-
hatwa...
hikuva...

Ndzi dyondze
ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khome 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswau xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo: Mbitanelo

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: mvhutho, mpfepfa, bvumba, qhwavela, njhini
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Hi xavelanile na nchulu hi khisimusi.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 142.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa nghingiriko wa Mofoloji eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 221

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Hitara ya dyambu ya mati ya Xochitl*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlhela hi hlamusela xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Vula u ku: Yimani ndzi ehleketa – ndzi fanele ku mi byela xiphemu lexi ndzi xi tsakelaka xa xitori hi marito ya mina.
 - c. Pfula matihlo ya wena u byela vadyondzi xiphemu lexi u xi tsakelaka xa xitori.
 - d. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - e. Hlamusela xiphemu lexi xa xitori hi ku landzelelana loku nga fanela.
 - f. Katsa na vuxokoxoko bya nkoka, kufana na mavito ya swimunhuhatwa.
 - g. Hlamusela leswaku hikokwalahokayini u tsakela xiphemu xexo xa xitori.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va cincacincana ku byelana xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori na mutirhisani wa vona.
 - d. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula hi xitori, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - e. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana mudyondzi kumbe vadyondzi vambirhi ku ta hlamusela hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori va hlamusela tlilasi.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 1, pheji
ra 1221

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko: Tsala hi William kumbe Xochitl kusuka eka Switori swa hina swa Nhlangelo wa Switori.**
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Write a paragraph of at least 10 sentences.
 - SMR:

Letere ro sungula ra xivulwa i letere lerikulu.

Ku tirhisiwa mihikahato leyi faneleke emakumu ka xivulwa.

Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ya: 122
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni'. Tsala ndzimana ya swivulwa swa 10 mayelana na xikolo xa wena. Vula leswaku hi tihi tindhawu leti lavaka ku basisiwa.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlaya
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya vona eka pheji ra 142.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsendzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlaya lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya.**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 8 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambu ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 8 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 8 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Mipfumawulo: Letela ndlela yo kandziyisa tsalwa ra wena

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Xikombiso xa
mudyondzisi:
Ntirho wa ku
tsala kusuka

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Loko tlilasi yi nga si sungula, lulamisa bodo ya dyondzo leyi.**
 - a. Hlawula wun'wana wa mintirho yo tsala eka kotara. Dirowa u tlhela u tsala xikombiso xa wena xa ntirho eka bodo.
 - b. Katsa xihoxo eka SMR kusuka eka rito, ku fana na: Letere ro sungula ra xivulwa a hi letere lerikulu.
2. **Tivisa vukandziyisi eka vadyondzi.**
 - a. Vula: Vhiki leri hi ta kandziyisa xiphemu xa tsalwa ra hina ku suka eka kotara.
 - b. Vula: Loko hi kandziyisa tsalwa ra hina, hi ri lunghisela ku ri avela na vanhu van'wana. Hi hlawula ntirho wa hina lowunene ngopfu, hi wu endla wu hleleka ni ku twisiseka, naswona hi wu avela ni van'wana leswaku va wu hlaya ni ku ku tiphina hi wona.
 - c. Kombisa nkunguhato wa wena eka bodo. Hlamusela leswaku lowu i ntirho wo tsala lowu u wu hlawuleke ku wu kandziyisa.
3. **Kombisa swiletelo swa ku kandziyisa eka bodo.**
 - a. Dirowa nakambe u tsala tsalwa ra wena ebodweni. Endla leswi hi ndlela leyi hlelekeke naswona u katsa ni vuxokoxoko lebyi engetelekeke.
 - b. Hlaya tsalwa leri humaka eka nkunguhato wa wena hi rito leri tlakukeke.
 - c. Kombisa xihoxo lexi u xi endleke eka SMR. Vula: Ndzi endlile xihoxo. Letere ro sungula ra xivulwa a hi letere lerikulu. Ndzi nga lulamisa leswi loko ndzi kandziyisa.
 - d. Tsala xivulwa hi vuntshwa hi ndlela leyi hlelekeke.
 - e. Kombisa SMR leyi lulamisiweke: Letere ro sungula ra xivulwa i letere lerikulu.

Ku hlaya swin'we: Letela ndlela yo kandziyisa tsalwa ra wena

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Xikombiso xa
mudyondzisi:
Ntirho wa ku
tsala kusuka

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawwa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 9 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambu ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kambela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 9 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 9 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Mipfumawulo: Vadyondzi va anakanyisisa no hlawula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Loko tlilasi yi nga si sungula, lunghiselela tsalwa leri kandziyisiweke eka phepha lerintshwa.**
 - a. Kopunula dirowini ya wena leyi kandziyisiweke na ku tsala eka phepha lerintshwa ku komba vadyondzi.
 - b. Tiyiseka leswaku u hlayisa tsalwa ra wena leri kandziyisiweke leswaku ri ta tirhisiwa eka dyondzo leyi nyikiwaka ya mbulavulo.
2. **Lerisa vadyondzi ku anakanyisisa hi matsalelo ya vona kusuka eka kotara.**
 - a. Nyika vadyondzi nkarhi wo hlaya hi matsalwa ya vona kusuka eka kotara.
 - b. Vutisa: Hi wihi ntirho wo tsala lowu u wu tsakelaka ku suka eka kotara leyi?
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana ntirho wa vona wo tsala lowu va wu tsakelaka ku suka eka kotara.
3. **Lerisa vadyondzi ku hlawula xiphemu xa tsalwa leri va nga ta ri kandziyisa.**
 - a. Vutisa: Hi rihi tsalwa leri u nga ta ri kandziyisa no ri ava eka kotara leyi?
 - b. Nyika vadyondzi nkarhi wo hlawula leswaku hi wihi ntirho wo tsala lowu va nga ta wu kandziyisa.
 - c. Lerisa vadyondzi ku byela mutirhisani leswaku i ntirho wihi wo tsala lowu va nga ta wu kandziyisa.
4. **Lerisa vadyondzi ku kandziyisa eka phepha leri baseke, leswaku ntirho wa vona wu ta kombisiwa.**
 - a. Vula: Loko hi kandziyisa, a hi tsali etibukwini ta hina tanihi ntlovelo. Hi tsala eka phepha leri baseke, leswaku ntirho wa hina wu ta aviwa hi ku olova.
 - b. Kombisa vadyondzi xikombiso xa wena xa ntirho lowu kandziyisiweke eka phepha leri baseke.
 - c. Nyika maphepha lama baseke leswaku ma kandziyisiwa.
5. **Lerisa vadyondzi ku sungula ku kandziyisa.**
 - a. Vula: Sweswi sungula ku kandziyisa ntirho wa wena. Tsundzuka ku yi endla yi hlelekile naswona yi va erivaleni, leswaku yi lunghekela ku aviwa ni van'wana.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va anakanyisisa no hlawula

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta 30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawe ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfuxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 10 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 10 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhise tefonimi ta 10 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Mipfumawulo: Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona.**
 - a. Vula: Namuntlha hi ta heta ku kandziyisa xiphemu xa tsalwa ra hina.
 - b. Vula: Loko hi kandziyisa tsalwa ra hina, hi ri lunghisela ku ri avela na vanhu van'wana. Hi hlawula ntirho wa hina lowunene ngopfu, hi wu endla wu hleleka ni ku twisiseka, naswona hi wu avela ni van'wana leswaku va wu hlaya ni ku ku tiphina hi wona.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va kandziyisa.**
 - a. Vula: Sweswi yana emahlweni u kandziyisa ntirho wa wena wa ku sukela tolo. Tsundzuka ku yi endla yi hleleka naswona yi twisiseka, leswaku yi lulamela ku avelana ni van'wana.
3. **Rhendzeleka etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we.**
 - a. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlawula no kandziyisa xiphemu xa tsalwa ra vona.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku tsala: Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawe ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 11 wa tifonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambu ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tifonimi ta 11 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhise tifonimi ta 11 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Mipfumawulo: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Tivisa ku nyikela mbulavulo eka vadyondzi.**
 - a. Vula: Vhiki leri hi ta humesa tsalwa ra hina leri kandziyisiweke.
 - b. Vula: Loko hi nyikela tsalwa ra hina, hi avelana na van'wana. Hi hlamusela leswi hi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra hina. Hi vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku van'wana va swi twa.
 - c. Vula: Loko hi heta ku vulavula, hi nga fambafamba etlilasini hi ya komba van'wana leswi hi nga dirowa.
 - d. Vula: Loko van'wana va ri karhi va nyikela mbulavulo, hi yingisela hi vukheta. Minkarhi hinkwayo hi kombisa musa ni ku ba mavoko loko va hetile.
2. **Letela ku nyika mbulavulo eka tlilasini.**
 - a. Khoma nkunguhato wa wena lowu kandziyisiweke leswaku un'wana ni un'wana a ri vona.
 - b. Hi ku hatlisa hlamusela leswi u nga dirowa ivi u hlaya tsalwa ra wena. Letela ku vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku un'wana ni un'wana a ta swi twa.
 - c. Lerisa vadyondzi leswaku va ku ba mavoko loko u heta.
3. **Fambafamba etlilasini u komba un'wana ni un'wana xifaniso xa wena.**
4. **Lerisa vadyondzi ku tilulamisela ku nyikela mbulavulo.**
 - a. Vula: Ehleketa hi xivulwa xo hlamusela ku dirowa ka wena kutani u titoloveta ku hlaya tsalwa ra wena.
5. **Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku ehleketa no hlaya.**
6. **Lerisa vadyondzi ku nyikela mbulavulo eka mutirhisani.**
 - a. Lerisa vadyondzi ku hlamusela leswi van ga swidirowa na ku hlayela mutirhisani tsalwa ra vona.

Ku hlaya swin'we: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku ya emahlweni ka dyondzo leyi hundzeke.

Ku tsala: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku ya emahlweni ka dyondzo leyi hundzeke.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawwa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va madyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 12 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 12 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhise tefonimi ta 12 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va nyika mbulavulo wa xitsariwa xa vona

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Ku tlhela u tivisa ku nyikela mbulavulo eka vadyondzi.**
 - a. Vula: Tsundzukani leswaku vhiki leri hi ta nyikela mbulavulo hi tsalwa ra hina leri kandziyisiweke.
 - b. Vula: Loko hi nyikela tsalwa ra hina, hi avelana na van'wana. Hi hlamusela leswi hi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra hina. Hi vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku van'wana va swi twa.
 - c. Vula: Loko hi heta ku vulavula, hi nga fambafamba etlilasini hi ya komba van'wana leswi hi nga dirowa.
2. **Vula: Loko van'wana va ri karhi va nyikela mbulavulo, hi yingisela hi vukheta. Minkarhi hinkwayo hi kombisa musa ni ku ba mavoko loko va hetile.**
3. **Vitana vadyondzi ku nyikela mbulavulo eka tlilasi.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
 - d. Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala:
Lebulu: Vito

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambebelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Mipfumawulo: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Mipfumawulo: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintihlo tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Mipfumawulo: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambeleso ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambeleso.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambeleso.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawo ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawa ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawa leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawa yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlaya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Mipfumawulo: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 1 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku tlakusa rintoho rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku tlakusa tintoho tumbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphere to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito rorero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlaya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1–2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 1 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisisa.

NHLRP | National Home Language Reading Programme “